

OSMANLI İMPARATORLUĞU'NUN KATILDIĞI
İLK ULUSLARARASI SERGİLER
VE SERGİ-İ UMUMİ-İ OSMANİ
(1863 İSTANBUL SERGİSİ)

Doç. RİFAT ÖNSOY

1851 Londra 1. Uluslararası Sergisi

Bilindiği üzere sergiler bir ülkenin sanayi, ziraat, küçük sanat ve güzel sanatlar ürün, mamul ve eserleriyle memleket hayatına ait teşkilat ve meselelerini gösterip anlatmak için devlet, kurum ve fertlerin teşebbüsüyle kurulan ve açılan yerlerdir¹.

Tarihi oldukça eskiye dayanan sergilerin uluslararası bir nitelik kazanması 19. yüzyılın ortalarına rastlamaktadır. Özellikle Napolyon savaşlarından sonra başta İngiltere olmak üzere Avrupa devletlerinde artan üretime pazar ve ham madde kaynakları bulmak ciddi bir sorun haline gelmişti. Şüphesiz pazar bulmanın başta gelen şartı üretimin tanıtılmasıdır. Bu amaca yönelik en iyi vasıtlardan birisi uluslararası sergilerdir. İlk uluslararası sergi Avrupa'nın güçlü sanayi ülkesi olan İngiltere'nin girişimiyle 1851'de Londra'da açılmıştır. Sergiye Amerika Birleşik Devletleri, Fransa, Felemenk ülkeleri, İspanya, Portekiz, Prusya, Zollverein devletleri, Rusya, Hindistan ve Osmanlı İmparatorluğu gibi çeşitli ülkelerden 22.000 dengin üzerinde eşya gönderilmiştir. Çin'den de gözlemciler gelmiştir².

24 Zilkade 1266 tarihli Ceride-i Havadis gazetesinde neşredilen bir hükümet bildirisinden anlaşıldığına göre, İmparatorluğun sergiye katılmaktan amacı ülke topraklarının verimliliğini göstermek, Osmanlı tebasının tarım, sanayi ve sanat alanlarındaki kabiliyetini kanıtlamak, Padişahın ülkenin gelişmesi yolunda sarfettiği gayreti ortaya koymaktı. Osmanlı İmparatorluğu'nu sergiye katılmaya sevkeden diğer önemli bir faktör de bilhassa Tanzimattan sonra gelişen Osmanlı-İngiliz dostluğu idi.

Sergide teşhir edilecek eşyaların tesbitiyle mahalli meclis ve memurlar görevlendirilerek seçilen emtianın üzerinde bölgesi, sahibi ve fiatı yazılı olduğu halde Nafia Nezareti'ne gönderilmesi istenmiştir³. Toplanan eşyalar

¹ A. Öney, İktisadi ve Ticari Terimler Sözlüğü, 3. Baskı, Ankara 1978, s. 274.

² Ceride-i Havadis, 25 Receb 1267.

³ Ayn. gaz. 24 Zilkade 1266, No. 501.

İstanbul'da gemiye yüklenmeden evvel devlet ricali, sefirler, esnaf ve tüccarın görebilmesi amacıyla kısa bir süre sergilenmiştir⁴.

Londra Sergisine götürülecek, yaklaşık 700 üreticiye ait olan ürünlerin cins ve miktarı şöyle idi⁵:

Elvan kösele, meşin, sahtiyan, güderi⁶, tirşe⁷, boyalı-boyasız postaki ve kaplan postundan birer adet; envai şal, çuha şalı, sof, şayak, miska⁸, kadife, aba ve kebe⁹, yün keçeden mamul kepenek ve külâh, deve ve keçi tüyünden dokunmuş çul ve çuval, işlemeli çuha, seccade, kilim, halı, heybe, torba, kuşak, kolan, kemer, dizgin, yular, çanta, şerit, yastuk, sedir ve masa örtülerinden birer takım veya birer adet; canfes, ipekli ve pamuklu alaca, kutnu, ipekli ve pamuklu gömleklik kumaş, ince ve kalın çeşitli bezler, basma, yatak ve yorgan yüzleri, bir ve iki telli kuşak, başörtü, hakber ve sevayiden birer tane veya birer top; berber ve hamam takımları, futa¹⁰, peşkir, peştemal ve el havluları, mahrama, yağlık, mendil, çevre, uşkur, kese, sofr a bezi ve peşkiri, ipekli ve pamuklu çarşaf, yatak bağı, İngiliz ipliği alacası, sırmalı veya sade maşlahlar, sarık, takke, çorap ve bunlar gibi giyim eşyalarından birer takım, birer top veya ikişer tane; ibrişim, ipek, pamuk ipliği, keten ipliği, urgan, ip, kendir, yün ipi, halat, kaytan, şerit, kinnap, saçak, kemer, etek bağı, Leh kılaptanından şerit, kaytan ve oya, her türlü elbise harcı, çeşitli madenî tel ve tekstil hammaddelerinden birer okka¹¹ veya birer top; hurma yaprağı, karnış, saz, ot, söğüt dalı ve samandan örölmüş hasır, sepet, seccade, yelpaze, sineklik ve bunlara benzer şeylerden birer tane; ağaç, kemik, balık pulu, sedef, boynuz, kösele, meşin, sahtiyan, güderi ve tirşeden mamul silahlık, palaska, sepet, sandık, çetik¹², pabuç, kaşık, tarak, fildişi tarak, kehribar takımı, kiraz ve yasemin tütün çubukları, nargile, para kasaları, okka ve divitden birer tane; kılıç, bıçak, kama, balta, nacak, keser, testere, bıçkı, hızar, satır gibi kesici aletlerle bel, kazma, kürek, çekiç, orak, tırpan gibi bağ-bahçe

⁴ Ayn. gaz., 21 Cemaziyevvel 1267, No. 524.

⁵ Ayn. gaz., 24 Zilkade 1266, No. 501.; X. Heuschling, L'Empire de Turquie, Bruxelles Leipzig 1860, s. 173.

⁶ Yağla sepilenererek hazırlanmış her çeşit deri.

⁷ Üzerine yazı yazılabilecek şekle sokulmuş deri.

⁸ Bir çeşit dokuma.

⁹ Gocuk imalinde kullanılan keçe.

¹⁰ İpekli peştemal.

¹¹ 1280 gram.

¹² Eskiden kadın ve erkeklerin giydikleri, daha ziyade sarı sahtiyan dan yapılmış kısa ve bol konçlu ayakkabıya verilen isim.

aletlerinden birer veya ikişer tane; fağfur, frenk ve Kütahya madenlerinden yapılmış billûr, cam, kâse, bardak, tabak, çay ibriği, su testisi, mürekkep hokkası, lüleci ve çömlekçi çamurundan imal edilmiş testi, bardak, çanak, çömlek, küp, kavanoz ve benzeri eşyalardan birer tane; altın gümüş gibi madenlerden mamul süs eşyalarından birer takım veya ikişer tane; İmparatorluğun çeşitli bölgelerinden çıkartılan madenlere ait nümuneler, bunlar arasında zımpara madeni, pota toprağı madeni, tebeşir madeni, güherçile madeni, pekmez toprağı, nişadır madeni, lüleci ve çömlekçi çamuru toprağından birer parça; bileği taşı, köstere taşı, balgami taşı, somaki taşı, mermer taşı, kireç taşı ve kara taştan birer veya ikişer hokka; sade, düz ve kabartmalı yazı kâğıtları, çiçekli ve renkli kâğıt, mukavva, karton ve duvar kâğıtlarından birer deste; pirinç, haşhaş, susam, darı, yulaf gibi hububat çeşitlerinden birer hokka; kırmızı siyah çekirdekli-çekirdeksiz kuru üzüm, incir, hurma, kestane, fındık, erik, armut, dut, vişne ve kayısı kuruları, keçi boynuzu, tulum, kaşar ve lor peyniri, kuru kaymak, pastırma, sucuk, pekmez, pestil, bal, tarhana, bulgur, erişte ve daha bunlar gibi gıda maddelerinin her türlüünden birer okka; gülyacağı, ıtıryacağı, biberyacağı, kekikyağı, çitlenbikyağı, pelinyağı, taflanyağı, çiçekyağı ve nane suyundan yüzer dirhem ¹³; karagünlük ve karagünlük kabuğı, katran, zift, çam sakızı, ada sakızı, kükürt ve benzerlerinden yarımşar okka; tereyağı, sadeyağ, içyağı, mum, balmumu, zeytinyağı ve haşhaşyağından birer okka; zamk, palamut, çamkabuğı, beyaz ve yeşil mazı, çehri, alboya için asbur çiçeğı, mahmuziye ve güherçile taşı, kalye taşı, göz taşı, zoya yapılır toprak, nefit yağı bezir yağı, acı kireç, balık tutkalı, çarık tutkalı, ökse ve meyan kökünden birer okka veya yüzer dirhem; zeytin, keten tohumu ve kenevir gibi yağ elde edilen maddelerden birer okka.

Adı geçen eşyalardan belirtilen miktarda toplanan nümunler Feyzi Bahri vapuruyla yola çıkartıldı. Temsilci olarak katılan Musurus Bey, Mustafa Paşa ve Cemaleddin Paşa'nın yanında bazı görevliler de Londra'ya gönderildiler ¹⁴. Hava muhalefeti dolayısıyla vapur zamanında Southampton'a ulaşamayınca Osmanlı ürünleri ancak serginin açılışından sonra teşhir edilebilmiştir ¹⁵. Osmanlı mamullerine tahsis edilen salon başta İngiliz Kraliçesi Victoria olmak üzere bir çok ziyaretçi tarafından gezilerek onların

¹³ 3, 2 gram.

¹⁴ Salahaddin Bey, *La Turquie à l'exposition universelle de 1867*, Paris 1867, s. 12 v.d.; A. Giz, *Dünya Sergilerinde Türk Mamulleri*, İstanbul Sanayi Odası Dergisi, 15 Ağustos 1967, sayı 18, s. 11-12.

¹⁵ Salaheddin Bey, ayn. esr., s. 13.

takdirini kazanmıştır. Özellikle tarım ürünleri ve el işleri gerek kalite gerekse çeşit bakımından dikkati çeken başlıca ürünler arasındaydı. 1851 Londra Sergisi yaklaşık altı ay kadar açık kaldıktan sonra 11 Ekim 1851'de kapanmıştır¹⁶. Serginin sonuna doğru kurulan komisyonlar tarafından 170'i büyük olmak üzere 3088 madalya dağıtılmıştır¹⁷. Osmanlı ürünlerinden ödüle lâyık görülenler şunlardı:

İyi kaliteli ve bol çeşitli tarım ürünleri için Osmanlı İmparatorluğu, Mısır Valisi Abbas Paşa ve Tunus Valisi Ahmet Paşa'ya büyük madalya, gaşiye ve kese işlemleri için Osmanlı İmparatorluğu'na, kılabledan¹⁸ ve sırma işlemleri için Tunus Valiliği'ne, çevre işlemleri için Sofyalı Anakadın'ın kızlarına, Arnavut kesimi elbiseler için Osmanlı İmparatorluğu'na, şıb şıb işlemleri¹⁹ için Bohçaçı Hanım'a, kehribar çubuk takımı için İstanbul'dan Uzunçarşılı Hacı Naim Ağa'ya, şıb şıb işlemleri için Hoca Karabettin'in Hanımına, yine şıb şıb işlemler için Ayşe Hanım ve gelinine, Tunus'tan gönderilen şıb şıblar için Tunus Valiliği'ne, fes, şal ve kefiyeler²⁰ için Tunus Valiliği'ne, ipek, pamuk ve ketenden mamul kumaşlar için Tunus Valiliği'ne, kâğıt makasları için Hasan ve Tahir Ağalar ile Hoca Kırkor Zımmiye, Sofya'da imal edilmiş makaslar için Sofya Sancağı'na, Mısır'dan gönderilen gül ve çiçek suyu şişeleri için Mısır Valiliği'ne, Beykoz Fabrika-i Hümayunu mamulleri için Fabrika yönetimine, Tunus'da imal edilen ve çeşitli makina ve değirmenlerde kullanılan demir kanatlar için Tunus Valiliği'ne, İstanbul'dan gönderilen trak ve kaşıklar için ilgili esnaf teşkilâtına, kehribar imali için Hoca Mehran Bazergan'a, yine kehribar imali için İstanbul'dan Uzunçarşılı Said Ağa'ya, yasemin çubuk, Edirne sabunu, mum ve Yemen şekeri için Osmanlı İmparatorluğu'na, ıtriyat için Tunus Valiliği'ne, Bursa ipekli dokumaları için ilgili fabrika ve atölyelerin yönetimine, inşaat taşları için Mısır Valiliği'ne, beyaz ve yumuşak buğday için Mısır Valiliği'ne, demir madeni için Bozca Ada'ya, hurma için Esseyd Muhsin'e, sert buğday, bal ve tütün için Osmanlı İmparatorluğu'na, tütün için Mustafa Haydar'a, diğer bazı toprak mahsulleri için Abdülhamit'e, aynı şekilde bazı tarım ürünleri için Tunus'tan Mahmuddin'e, pamuk için

¹⁶ Mecmua-i fûnun, Ramazan 1279, No. 9.

¹⁷ Ceride-i Havadis, 17 Muharrem 1268, No. 554.

¹⁸ Pirinç, bakır ve kalay gibi maddelerden çekilerek gümüş ve altın yıldız vurulmuş ince madeni tel.

¹⁹ İnce gümüş tellerle dokunmuş, işlenmiş bir çeşit ipekli kumaş.

²⁰ Arap erkekleri tarafından kullanılan, kenarları püsküllü geniş baş örtü.

Abdurrahim Oğlu'na, Mısır'da yetiştirilen sarı mısır ürünü için Mısır Valiliği'ne, deri numuneleri için Üsküdarlı debbağ ustalarından Hacı Ali Ağa'ya, rugan deri için Midilli Adası sakinlerinden Pinto'ya, yapağı için Yüzbaşı Mehmet Ağa'ya, çatma yastık için Üsküdarlı Hacı İbrahim Ağa'ya, bürüncek için Hacı Mustafa Ağa'ya, Kâğıt mamulleri için Düzoğlu'na, Mısır'dan gönderilen Arapça, Farsça ve Türkçe 165 kitap için Mısır Valiliği'ne çeşitli teşvik ödülleri.

1851 Londra Sergisi uluslararası ilk sergi olması dolayısıyla burada çeşitli ülkelerden gönderilmiş bir çok tarım ve sanayi ürünleri ile sanat eserlerini bir arada görmek mümkün olmuştur. Teşhir edilen eşyalar arasında dikkati daha çok yeni icat edilmiş makina, alet ve cihazlar ile modern makinalarda imal edilmiş dokumalar çekmiştir. Osmanlı İmparatorluğu ise sergiye geleneksel tarım ürünleri ve el sanatları ile katılmıştır. Bunların başlıcalarını gerek sayı gerekse kalite bakımından Mısır ve Tunus'dan gönderilenler oluşturmaktaydı.

Netice olarak serginin konusunu sanayi devrimini müteâkib Batı'da tarım, sanayi ve sanat alanlarında katedilen gelişmeler teşkil etmekle birlikte, Osmanlı tarım ürünleri ile bazı tekstil mamullerinin tanıtılması bakımından faydalı olduğu söylenebilir.

1855 Paris Uluslararası Sergisi

İkinci uluslararası sergi 1853 yılında Newyork'ta açıldı. Ancak mesafe uzaklığı dolayısıyla Osmanlı İmparatorluğu bu sergiye iştirak etmedi. Bundan iki yıl sonra, yani 1855 yılında Pariste açılan üçüncü uluslararası sergi Osmanlı İmparatorluğu'nun katıldığı ikinci sergi oldu. 1855 yılının Kırım Savaşına rastlamasına rağmen sergiye ilgi oldukça büyük olmuş, İstanbul başta olmak üzere İzmir, Selânik, Trabzon, Aydın, Halep, Niş, Işkodra, Drama, Şam, Niğde, Kayseri, Bozok, Amasya ve Bursa gibi çeşitli bölgelerden yaklaşık 2000 kalem mal gönderilmiştir²¹. Daha önce de olduğu gibi sergiye gönderilecek malların toplanıp tesbitiyle yine mahalli meclis ve memurlar görevlendirilmiş, seçilecek ürünlere vergi ve gümrük muafiyeti tanınmış, nakliye masrafları da devlet tarafından karşılanmıştır²². Paris Sergisinin 1855 Mayısından açılması kararlaştırılmış iken, Savaş sebebiyle bir ay sonraya ertelenmiş ve İmparator III. Napolyon

²¹ Ceride-i Havadis, 7 Cemaziyelâhir 1271, No. 729; ayn. gaz., 28 Cemaziyelâhir 1271, No. 732; Salaheddin Bey, ayn. esr., s. 13.

²² Başbakanlık Arşivi, Meclis-i Mahsus irade 1044.

açılıştta bizzat hazır bulunmuştur²³. Bâbı âli'yi Hariciye Teşrifatçısı Kâmil Bey temsil etmiştir²⁴. 35 pavyonda sergilenen Osmanlı ürünlerinin belli başlı kalemleri şöyle idi²⁵:

1. Çoğu İzmit Fabrika-ı Hümayunu'nda dokunmuş olan 55 adet elbiselik kumaş, yünlü dokuma, iç çamaşır, şal ve keçe nünuneleri,

2. Uşak, Gördes, Demirci, Kula, Afyonkarahisar, Sivas ve Hereke'den gönderilmiş 52 adet halı ve seccade,

3. Büyük bir kısmı Zeytinburnu Fabrika-i Hümayunu mamulü olan 61 çeşit yünlü ve pamuklu dokuma ile Yeniköy (Boğaziçi) atölyelerinde imal edilmiş renkli mendiller,

4. Ereğli Fabrikası mamulü olan tafta, saten, kadife ve ipekli dokumalar, Şam kumaşları, Serez yünleri, Bursa tülleri, Kıbrıs krepleri ve helâli adı verilen tül dokumalardan oluşan 168 adet nümune,

5. Keçe, ince kumaş, merinos dokumaları, çuha habanileri üzerine yapılmış işlemlerden müteşekkil 68 adet nümune,

6. 37 adet ham ipek, kaytan, düz ve bükülmüş keten ve pamuk ipliği nünunesi,

7. 31 adet şerit nünuneleri, bunlar arasında özellikle kılıç kınları, kuşak, kemer ve at koşumları,

8. Beyrut atölyeleri ile Hereke Fabrika-i Hümayunu mamulü 10 adet kurdela ve şerit nünunesi,

9. 13 adet tuhafiyeci nünunesi, bunlar arasında bilhassa Feshane-i Hümayunu'nda imal edilmiş fesler ile Konya ve Amasya'dan gönderilmiş keçe, takke ve çoraplar,

10. Ekseriyeti Selvi Burnu Fabrika-i Hümayunu mamulü 53 adet kösele, kürk, maroken deri, kuzu, çakal ve kaplan derileri nünunesi,

11. Kandiye ve İstanbul'daki askeri atölyelerden gönderilmiş 15 çift kundura, potin ve terlik,

12. 12 adet şark tipi eyer,

13. Tophane Fabrika-i Hümayunu mamulleri, Şam tüfekleri, beşli ve gümüş yıldızlı Yanya tabancalarından müteşekkil 44 adet ateşli ve kesici silah,

14. 15 adet hırdavat nünunesi,

15. Bakır ve bronzdan mamul 20 adet mangal, karavana, tepsi v.s.

16. Davul, zurna, kemençe gibi şarka mahsus 23 adet muzik aleti,

²³ Ceride-i Havadis, 19 Ramazan 1271.

²⁴ Ceride-i Havadis, 11 Ramazan 1271, No. 742.

²⁵ Coup d'oeil général sur l'Exposition Nationale a'Constantinople, Extraits du "Journal de Constantinople", 1er Octobre 1863, s. 162 v. d.

17. Manastır, Şam, Yanya ve İşkodra gibi bölgelerden gönderilmiş 50 adet moda ve süs eşyası,

18. 107 adet çekmece, dolap ve nalın gibi ağaç mamulü süslü ve kabartmalı eşya,

19. 30 adet mermer, kaymak taşı, damarlı taş, siyah Kudüs taşı ve diğer taş mamulleri nümunesi,

20. 29 adet seramik nünuneleri, bunlar arasında özellikle İncirköy Fabrika-i Hümayunu mamulü porselen ve cam eşyaları, Çanakkale çanak-çömlekleri, Kütahya çinileri, fırınlanmış topraktan mamül çubuk lüle ve biblolar,

21. Krem, güzel kokular, kokulu sabun, Kızanlık ve Kandiye gül ve sirke suları ile Konya nane suyundan oluşan 20 adet parfüm nümunesi,

22. 18 adet şeker ve şeker mamulü, bunlar arasında İstanbul lokumu, sebze ve meyva ezmeleri, pekmez v.s.,

23. Kıbrıs ve Kandiye şarapları, Kızanlık ve Kandiye rakıları ile Gemlik sakızlarından oluşan 13 nümune,

24. 24 adet zeytin, susam, ceviz, badem ve haşhaş yağı nümunesi,

25. 12 adet tuz ve amonyak nümunesi, bunlar arasında şap, güherçile, soda ve sodyum klorür,

26. Buğday, çavdar, mercimek ve fasülye unu ile patetes nişastasından oluşan 27 nümune,

27. 32 adet meyva, bitki ve tohum nümunesi, bunlar arasında Sayda şeker kamışı, beyaz Halep mantarı ve Kandiye kaparıleri,

28. Çoğu Sakız Adası'ndan gönderilmiş sakız, Konya'dan gönderilmiş çam sakızı ve Serez'den gönderilmiş katran tortusundan oluşan 7 adet zambak ve reçine nümunesi,

29. 6 adet kök ve lif nümunesi,

30. Kök boya, Yanya kırmızı boyası, safran, Kudüs çiviti ve Konya sumak ağacı yaprağından oluşan 19 adet boya ve tanen nümunesi,

31. 36 hayvansal ürünler, bunlar arasında bal, balmumu, deve ve tavşan içyağı, koza, keçi kılı, Sayda kırmızıböceği, Kandiye sünger ve mercanı,

32. Dövme demir, Lübnan ve Manastır'dan gönderilmiş maden, Demirhisar ve Nevrekop'dan gönderilmiş manyetik maden filizi, Kandiye'den gönderilmiş demir sülfat, Drama ve Trabzon'dan gönderilmiş gümüş galen, bakır, bakır sülfat, bakır pirit, krom ve krom oksit ve İzmir'den gönderilmiş kırmızı topraktan müteşekkil 28 nümune,

33. Nevrekop'tan gönderilmiş ametist, Bursa'dan gönderilmiş amyant, Sivas'tan gönderilmiş zımpara taşı, Edirne'den gönderilmiş talk, mika,

tebeşir ve kireç taşı, Tokat'dan gönderilmiş oniks, Lübnan'dan gönderilmiş sarkit ile Kandiye'den gönderilmiş renkli mermerlerden oluşan 39 adet nümune,

34. 15 yanabilir maden nümunesi, bunlar arasında Kastomonu ve Lübnan'dan maden kömürü, linyit, bitum, kükürt, Halep'den katran ve Kandiye'den gazyağı,

35. Nihayet sıvı mineraller içerisinde Manastır'dan gönderilmiş atlara içirilen bir adet demir ihtiva eden su nümunesi.

Teşhir edilen eşyaları ödüllendirmek için sergiye katılan devletlerin gönderdiği temsilcilerden oluşan komisyonlar tarafından yapılan değerlendirme sonunda Osmanlı ürünlerine 27 madalya ve 20 mansiyon verildi²⁶. Bunların dağılışı şöyleydi:

Maden alışımı için İstanbul'dan Mihranduzoğlu'na madalya; tarım ürünleri için Trablusgarp eyaletine madalya; ipek kozaları için Beyrut'dan Mourque et comp., ile Hamadi'ye madalya; incir ürünü için Aydın Vilayeti'ne, susam yağı için Edirne Vilayeti'ne, yumuşak buğday için Konya Vilayeti'ne, kuru üzüm için İzmir Vilayeti'ne, Mısır ürünü için Canik Sancağı'na madalya; fıstık ürünü için Halep Vilayeti'ne, arpa için Amasya Vilayeti'ne, beyaz buğday için Kandiye'ye, kuru üzüm için Filipe Vilayeti'ne mansiyon; Kıbrıs ve Olimpiya Dağı şarapları için Bursa'dan Falkeyen et comp.'na madalya; ilâç ve tıbbî cihaz koleksiyonu için İstanbul'dan Della-Sudda'ya madalya; Şark silah arması için Osmanlı İmparatorluğu'na mansiyon; siyah yün korseler için İzmit Fabrika-i Hümayunu'na mansiyon; sarı ve kırmızı bakır mamulleri için Anadolu ve Rumeli eyaletlerine mansiyon; kurdela ve şeritler için Hereke Fabrika-i Hümayunu'na mansiyon; ham ipek için Beyrut'dan Dalgue Mourgue madalya; ham ipek için Bursa'dan Agop Çubukcuyan'a ve beyaz ibrişimler için Bursa'dan Pavlaki'ye madalya; bütün İmparatorlukta yapılan altın ve gümüş işlemler için Osmanlı İmparatorluğu'na madalya; el işi ve yün örgüler için Yanya Vilayeti'ne madalya; çeşitli dokuma ve başlıklar için Feshane-i Hümayun'a madalya; keçe mamulleri için Bursa'dan Ali Ağa'ya madalya; Arap kesimi örgüler için İstanbul'dan Hacı Bekir Ağa'ya madalya; Arnavut kesimi işlemeli elbiseler için İstanbul'dan Mustafa Ağa'ya madalya; vişne ağacından imal edilmiş ağızlıklar için İstanbul'dan Artin'e madalya; keten ve pamuklu giysiler için Trabzon'dan Fabrikatör Hacı Usta'ya madalya; işleme ve danteleler için İstanbul'dan Gülmezoğlu'na madalya; süslü terlikler için İstanbul'dan

²⁶ Coup d'oeil général, s. 164 v.d.; Ceride-i Havadis, 18 Recep 1278. No. 1075.

Hacı Hüseyin Ağa'ya madalya; pipo ve bastonlar için Afyon Karahisar'dan Ahmet Usta'ya madalya; takke ve benzeri mamuller için İstanbul'dan torbacılar Kâhyası Mustafa Ağa'ya madalya; çeşitli ağızlıklar için Sivas'taki atölye sahiplerine madalya; kırmızı topraktan mamul lüleler için İstanbul'dan Hurşit Ağa'ya madalya; işlemler için bayan Marie'ye madalya; tütün keseleri için İstanbul'dan Stefan'a madalya ve Osmanlı-İngiliz ve Fransız ittifakını sembolize eden bir anıt projesi için İstanbul'dan Pascal Artin'e mansiyon.

1862 Londra II. Uluslararası Sergisi

Osmanlı İmparatorluğu'nun iştirak ettiği diğer bir sergi de Londra II. Uluslararası Sergisidir. Bu konuda kaleme alınan 29 Cemaziyelâhir 1278 tarihli bir takirde, İmparatorluk mamullerinin sergilere gönderilmesinin hazineye daima önemli mali yükler getirdiğinden Mayıs ayında açılacak sergiye iştirak edilmemesinin düşünüldüğü, ancak bu durumun Osmanlı İmparatorluğu'nun ziraat, sanayi ve sanat sahalarındaki ilerlemesinden yabancı devletlerin şüphe etmelerine sebep olabileceğinden, bu sefer de maden, hububat ve sanayi ürünlerinden oluşan nünunelerin masrafları devlet tarafından karşılanmak üzere Londra'ya gönderilmesi istenmektedir²⁷. Daha sonra Bursa ipekli dokumaları, Selânik havluları Uşak ve Gördes seccade ve halıları başta olmak üzere I. Londra ve Paris sergilerinde dikkati çeken mamullerin bu sefer de teşhir edilmesinin faydalı olacağı belirtilmektedir²⁸.

Londra'ya gönderilecek eşyalarla ilgili işlemleri yürütmek üzere Ticaret Müsteşarı Server Efendi'nin başkanlığında bir komisyon kuruldu²⁹. Sergiye iştirak beklenenin çok üzerinde oldu. Zira çeşitli sektörlerden sergiye katılmak üzere 787 üretici müracaat etti³⁰. Gönderilen mallar arasında çoğunluğu İmparatorluğun muhtelif bölgelerinde yetiştirilen buğday, arpa, çavdar, mısır, pirinç, tütün, pamuk, ipek, kuru sebze ve meyvalar oluşturmaktaydı. Tarım ürünlerini Manastır, Canik, Giresun'dan gönderilen demir madeni, Kıbrıs, Tırnova, Şam, Trabzon, Kastamonu ve Ankara'dan gönderilen bakır madeni, Karadağ ve Avrat Hisar'dan gönderilen gümüş madeni, Bosna ve Adana'dan gönderilen galen, Ereğli, Amasya ve Kandiye'den gönderilen taş kömürü, Konya ve Filibe'den gönderilen potasyum nitrat, Afyon'dan gönderilen şap, Bandırma taş

²⁷ Başbakanlık Arşivi, Meclis-i Mahsusa, irade 1044

²⁸ Ayn. yer.

²⁹ Ayn. yer.; Ceride-i Havadis 29 Ramazan 1278, No. 1085

³⁰ Coup d'oeil général., s. 166.

ocaklarında elde edilen mermer nümuneleri takip etmekteydi. Sergiye gönderilen sanayi mamulleri ise, devlete ait fabrikalar ile İmparatorlukta yaygın bulunan küçük atölyelerde imal edilen yünlü, ipekli ve pamuklu kumaşlar, İstanbul, İzmir ve Selânik'te yapılan el işlemleri, halı seccade ve silahlardan müteşekkildi.

Adı geçen Osmanlı ürünleri Londra Sergisinde 25 pavyonda teşhir edilmişti³¹:

1. Maden ve taş ürünleri (37 üretici)³².
2. Gıda maddeleri (80 üretici)
3. İmalatta kullanılan bitkisel ve hayvanî mamuller (94 üretici)
4. İmalatta kullanılan makina (Şam'dan Bayazid Efendi)
5. Lokomotif (İstanbul'dan S. Balyan)
6. Ziraat alet ve makinaları (3 imalatçı)
7. Silah (16 imalatçı)
8. Muzik aletleri (2 imalatçı)
9. Pamuk (52 üretici)
10. Ketten ve kenevir (18 üretici)
11. İpek ve kadife (57 üretici)
12. Yünlü ve karışık kumaşlar (83 üretici)
13. Halı (44 üretici)
14. İşleme, dantel ve örgüler (30 üretici)
15. Kürk, deri, yün ve kıl (22 üretici)
16. Meşin ve koşum takımları (58 imalatçı)
17. Giyim eşyaları (53 imalatçı)
18. Kâğıt, kitap ve büro malzemesi (7 imalatçı)
19. Mobilya (32 imalatçı)
20. Hırdavat (17 imalatçı)
21. Kesici aletler (15 imalatçı)
22. Kuyumculuk ve mücevherat işleri (17 imalatçı)
23. Toprak işleri (22 imalatçı)
24. Eski kitap, ağızlık v.s. gibi çeşitli eşyalar (22 iştirakçi)
25. Güzel sanatlar (M.P. Mussurus).

Sergi sonunda kurulan uluslararası jüriler tarafından yapılan değerlendirmede Osmanlı ürünleri 83 madalya ile 44 mansiyon kazandı. Bunların dağılışı şöyle idi³³.

³¹ Ayn. esr., s. 166 v.d.

³² Parantez içindeki rakamlar ilgili sektörde sergiye katılanların sayısını göstermektedir.

³³ Coup d'oeil général..., s. 167 v.d.; Salaheddin Bey, ayn. esr., s. 15.; Mecmua-i funun, No. 9, Ramazan 1279.

Gıda maddelerinden, un nünuneleri için Selânik'ten Dobrila'ya, Drama ve Filibe Valiliklerine, buğday nünuneleri için Halep'ten Mehmed Raşid ve Selânik Valiliği'ne, üzüm çeşitleri için Sisam Valiliği'ne, üzüm ve incir çeşitleri için İzmir'den P. Giudici'ye, şaraplar için Kandiye ve Kıbrıs valiliklerine madalya; yumuşak buğday nünuneleri için Adana, Akkâ, Ankara, Balıkesir ve Aydın, nohut için Kandiye, susam nünuneleri için Çanakkale, haşhaş nünuneleri için Kütahya, çavdar nünuneleri için Lübnan ve Musul, mısır nünuneleri için Sarı Şaban, hurma nünuneleri için Lübnan valiliklerine, rakı ve şarap nünuneleri için Köprü'den Burunoğlu Kevork ile Halep'den Mehmed Raşid'e mansiyon; İmalatta kullanılan bitkisel ve hayvanî mamullerden, yaprak tütünler için Drama, Lazkiye, Serez, Lübnan ve Hasköy valiliklerine, puro ve sigaralar için Théodoridi'ye, mum ve balmumu için Ali Ringa'ya, alizarin için Balıkesir Valiliği'ne, sakız ve alizarin için Şam Valiliği'ne, sumak ve alizarin için Şam Valiliği'ne, alizarin, tentür ve mazı için Halep'den Mehmed Reşid'e, mazı için Konya Valiliği'ne, mazı ve Palamut için Bursa Valiliği ve Mustafa Oğlu'na, palamut için İzmir'den Malini Ağa'ya, alizarin ve sakız için Kütahya Valiliği'ne, sarı buğday için Sivas Valiliği'ne, ve çeşitli sanayi bitkileri için İzmir'den Sidney Maltass'a madalya; tütün nünuneleri için Şam ve Sarı Şaban valiliklerine mansiyon; silahlardan, tüfek ve tabancalar için ilgili fabrika ve atölyelere, işlemeli kılıçlar için Hetum'a madalya; çeşitli çaptaki tüfek, tabanca ve kılıçlar için Adana Valiliği'ne ve Mustafa Ağa'ya mansiyon; muzik aletlerinden, çeşitli ziller için İstanbul'dan Avedis'e, Şark muzik aletleri için Toplu'ya madalya; aynı kişilere diğere bazı muzik aletleri için mansiyon; ipekli dokuma ve kadifelerden, sergiye iştirak eden devlet dokuma fabrikalarına, ham ipek için Bonnal freres, Brutto, Hermissian, Manassa, pavlaki ve Torosoğlu'na, kadife ve ipekli dokumalar için Hereke Fabrika-i Hümayunu'na, işlemeli kumaşlar için Halep ve Şam valiliklerine madalya; ham ipekler için Abe, Yakob Fiano, Halim Ağa, Fettala, Ceizi Yanko, Papasoğlu ve Vuccino'ya mansiyon; karışık kumaşlardan, ipek ve pamuk karışımı dokumalar için Şam, Bursa ve İstanbul valiliklerine, pamuk ve yün karışımı ve yünlü dokumalar için Filibe Valiliği'ne madalya; halılar için Uşak, Manisa, Selânik ve Filibe valiliklerine madalya; işleme ve danteleler için, İstanbul'dan Hidayet Efendi, Vehirarky Ağa, Yakob Ali ve Bayan Yaldızyan'a madalya; İstanbul'dan Kostaki, Canikoğlu, Artin ve Bayan Takouy'a mansiyon; kürk ve deriler için, Osmanlı İmparatorluğu'na madalya; giyim eşyalarından, işlemeli milli kıyafetler için Gabriel Osman'a, Hama ve İşkodra valilikleri ve Şakir Efendi'ye, çeşitli ayakkabılar için

Edirne Valiliği, İskender ve Mehmet Ağalar ile Manoli'ye madalya; elbise, iç çamaşır ve ayakkabılar için Hacı Ahmet, Bourdjouk, Cebri Abdelghani, Nisnani, Salih Efendi, Abdullah ve Selim Ağalara mansiyon; parfümeri, süs eşyası ve benzeri mamullerden, sigara ağızlıkları için Hüseyin Usta ve Ahmet Ağa'ya, tesbih ve kehribar için İbiş, Ali Rıza ve Hüsrev Ağalar ile Kaşıkçioğlu'na, oyma ağaç işleri için Hasköy (Bulgaristan) Valiliği'ne, kokulu maddeler için Girit Valiliği'ne madalya; ve parfüm çeşitleri için Girit Valiliği'ne mansiyon.

Kısaca açıklamaya çalıştığımız uluslararası sergilere büyük ölçüde gelişmiş ülkelerin sanayi ürünleri konu olmuştur. Başlıca amaçları da yeni pazarlar bulmaktı. Ancak Osmanlı İmparatorluğu için böyle bir endişenin henüz söz konusu olduğu söylenemez. Yukarıdaki açıklamalardan da anlaşılacağı üzere Osmanlı İmparatorluğu'nun adı geçen sergilere katılmasının amacı, daha çok Tanzimat ve Islahat Fermanında vaad edilenlere uygun olarak ülkede tarım, sanayi ve sanat alanlarında yapılan hamleleri özellikle Avrupa devletlerine göstermeye yönelikti. Bura da şunu belirtmek lâzımdır ki, bu sergiler sayesinde Osmanlı İmparatorluğu ham madde kaynakları ve tarım ürünleri bakımından büyük bir potansiyele sahip olduğunu göstererek yabancı devletlerin dikkatini çekmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nun zengin bir tarım ülkesi olmanın yanında, özellikle 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren sanayiindeki belirgin gerilemeye rağmen dokumacılık, el sanatları, debbağcılık gibi branşlarda Avrupa ile rekabet edebilecek seviyede olduğu, Bursa, Şam, İstanbul, Filibe, Halep, Antep ve Uşak gibi şehirlerin de hâlâ eski önemlerini mahafaza ettikleri görülmektedir. Ödül kazanan Osmanlı tebasının isimlerinin incelenmesiyle de belirlenebileceği üzere, Osmanlı ticarî faaliyetinde olduğu gibi endüstriyel faaliyetlerde de gayri müslimler ile yabancılar söz sahibi idiler.

Bu sergilerin Osmanlı İmparatorluğu açısından diğer bir önemi de Batı sanayii ile Osmanlı sanayii arasındaki farkın bariz olarak anlaşılmasıdır.

SERĞİ-İ UMUMİ-İ OSMANİ

(1863 İstanbul Sergisi)

19. yüzyıl dış politikada olduğu gibi ekonomide de inisiyatifin tamamen Batı'ya geçtiği bir dönem olmuştur. Seri üretime geçen Batı Avrupa kısa zamanda diğer ülke pazarlarında üstünlüğü ele geçirdi. Bu cümleden olarak Osmanlı İmparatorluğu ile yapılan ticarete üstünlük Akdeniz'i kontrolü altında bulunduran İngiltere, Fransa, İtalya ve Avusturya gibi devletlere geçti. Özellikle yabancıların Osmanlı İmparatorluğu'ndaki ticarî faaliyetlerini sınırlayan tahditler 1838 Osmanlı-İngiliz ticaret anlaşması ile kaldırılın-

ca yabancı mamullerin Osmanlı pazarlarına yerleşmesi kolay oldu. Tanzimat ve Islahat Fermanı da yabancı devletlerin Osmanlı İmparatorluğu'ndaki uzantıları olan Ermeni, Rum ve Yahudilere bir takım hukukî güvenceler getirerek bunların ticarî hayatta daha aktif rol oynamalarını sağladı. Avrupa'nın gelişen sanayi ve çoğalan nüfusu ham madde ve besin ürünlerine olan talebi artınca Osmanlı İmparatorluğu dış pazarlara açıldı. Ne var ki üretim iç ve dış pazar ihtiyacını karşılamayınca fiatlar yükseldi ve yerli sanayi ham madde bulmak gibi önemli bir sorunla karşı karşıya kaldı. Diğer taraftan Avrupa'nın ucuz ve kaliteli mamulleri Osmanlı pazarlarında yerli mallarla rekabete girerek onun iç pazar alanlarını daralttı. 1860'lara kadar Osmanlı pazarlarını denetime alma sürecini tamamlayan Batı Avrupa, 1856 Islahat Fermanının getirdiği yeni haklardan da yararlanarak daha büyük kazançlar sağlamak amacıyla İmparatorlukta yatırımlara yöneldi. Böylece Osmanlı İmparatorluğu daha sıkı bir şekilde kapitalizmin yürüngesine bağlanmış oldu.

Osmanlı İmparatorluğu'na gelince, özellikle 19. yüzyılın ilk yarısında birbirini takip eden iç isyanlar ve savaşlar yüzünden dağılma tehlikesiyle karşı karşıya kaldı. Bu dağılmayı durdurmak veya geciktirmek amacıyla girişilen ıslahat hareketleri ise beklenen neticeyi vermedi. Bu bakımdan Bâbüâli İmparatorluğun yarı sömürge haline getirilmesine uzun süre seyirci kaldı. Ancak 1856 Paris Anlaşmasından sonra bir sulh dönemine girilmesiy-le ekonomiyi içinde bulunduğu durumdan kurtarmak amacıyla bir takım tedbirler alındı. Bunlar Batı'nın üretim metot ve usullerini alarak Osmanlı ekonomisine rekabet gücünü kazandırmayı amaçlıyordu. 1860'lardan itibaren uygulamaya konulan bu tedbirleri şöyle özetlemek mümkündür:

1. Yerli üretimi yabancı mamullerin rekabetinden korumak amacıyla ithal gümrüğünün artırılması,
2. Sanayici ve iş adamlarının sorunlarını tesbit etmek ve alınması gereken tedbirler hakkında Bâbüâli'ye öneride bulunmak üzere sanayii ıslah komisyonunun kurulması,
3. Sanayi ihtiyacı olan kalifiye eleman yetiştirmek amacıyla sanayi mekteplerinin açılması,
4. Rekabet gücüne sahip makinalı üretime geçebilmek için esnafın şirketler halinde birleştirilmesi,
5. Ülkede üretilen malların kalite, çeşit ve fiatlarını görmek, üreticinin sorunlarını tesbit etmek, başarılı olanları ödüllendirmek maksadiyle İstanbul'da bir sergi açılması.

Buradan da anlaşılacağı üzere İstanbul sergisinin amacı, daha öncekilerden farklı olarak Osmanlı ekonomisinin sorunlarını tesbit ederek onlara çözüm aramaktı. Bâbîâlî'nin sergiye verdiği önemin bir tezâhürü olarak sergi işlerini yürütmek üzere kurulan üst komitenin başına devrin Maliye Nazırı Prens Mustafa Fazıl Paşa getirildi. Komitede Mustafa Fazıl Paşa'nın yanında Hariciye Teşrifatçısı Kâmil Bey, Sadrazam Fuad Paşa'nın oğlu Nazım Bey, Ticaret Müsteşarı Server Efendi ve devlet ricalinden Agaton Efendi bulunmaktaydı³⁴. Başlangıçta sergide sadece yerli ürünlerin teşhiri düşünülüyse de, sonradan Avrupa'dan gönderilecek yeni icad olunmuş makina ve aletlerin de sergilenmesinin faydalı olacağı kanaatine varıldı³⁵. Bu konuda yayınlanan resmî bir bildiri de "İş bu sergi her ne kadar Memalik-i Mahruse-i Şâhâne eşyasına mahsus ise de Avrupa'da vapur kuvvetiyle ve daha sair suver ve esbab-ı teshiliyye ile işletilen tezgâhlarda meydan-ı husule getirilen emtia-ı mütenevvia usûl-i kadime üzere el ile imal olunan eşyanın nisfi pahasına ve belki daha aşağı çıkarılmakta olduğu cihetle erbab-ı hiref ve sanayinin saye-i inayetvaye-i Hazret-i Padişah ile bu makule muhtereati dahi re'y-el-ayn müşahade ederek terakki-i ma'mûlâtın esbab ve vasıta-i sahihiyesine iktiran etmeleri için Avrupa'da hiref ve sanayii için yeni icad olunmuş seh-ül-istimâl bazı makina ve edevat irsaline rağbet edenler olduğu halde yalnız o misüllü şeylerin dahi kabulüne ve bunlar için civar-ı sergide bir mahalli-i mahsus ve münasib tertib ve tahsisine karar verilmiş ve eşyayı dahiliyye misüllü zikr olunan makina ve edavat dahi resm-i gümrükten muaf tutulmuştur" denilmektedir³⁶.

Sergi yeri olarak Sultan Ahmet'de mevcut bazı binaların üzerinde durulduysa da bunların ihtiyaca kâfi gelmiyeceği görülerek, aynı semtde özel bir sergi binası yapılmasına karar verildi. Binanın inşaatı Mustafa Fazıl Paşa, Mısırlı Sarraf Kevork, Eramian ve Oppenheim'den oluşan bir kumpanyaya ihale edildi³⁷. Hazinesinin içinde bulunduğu ödeme güçlüğü dolayısıyla serginin bütün masrafları, giriş ücretleri karşılığı tertip komitesi tarafından karşılandı³⁸.

22 Aralık 1862 tarihinde serginin kuruluş ve çalışma esaslarını belirleyen 61 maddelik "Sergi-i Umumi-i Osmanî Nizamnamesi"

³⁴ Ceride-i Havadis, 5 Şaban 1279, No. 1128.

³⁵ Başbakanlık Arşivi, İrade-i Hariciye 11 244.

³⁶ Tasvir-i Efkar, 7 Cemaziyelâhir 1279, No. 45

³⁷ Tercüman-ı Ahval, 3 Cemaziyelâhir 1279, No. 623; Coup d'oeil général., s. 17.

³⁸ Mecmua-ı funun, Şaban 1279, No. 8.

neşredildi³⁹. Bu nizamname o devrin gazeteleri tarafından yayınlandığı gibi bütün vilayet ve kazalara gönderilen bir genelgede de serginin önemi anlatılarak, devlet memurlarından çiftçi, esnaf ve tüccarı sergiye katılmaya teşvik etmeleri istenmekte ve sergiye katılanlara her türlü kolaylığın gösterileceği belirtilmektedir⁴⁰. Gerek İstanbul'da gerekse taşrada sergiye gönderilecek malları tesbit amacıyla vali ve kaymakamların başkanlığında çeşitli mesleklere mensup kimselerden teşekkül eden alt komiteler kuruldu. Bu komiteler tarafından seçilen eşyalar sergilenmek üzere emin veya işgüzarlar vasıtasıyla İstanbul'a gönderildi. Teşhir edilecek bu eşyalar her türlü vergiden muaf tutulduğu gibi, emin veya işgüzarların yolluk ve yevmiyeleride mahallî mal sandıkları tarafından karşılanmıştır⁴¹. Yurt dışından gönderilecek alet ve makinaların seçimi içinde Osmanlı elçi veya şehbenderleri görevlendirilmiş, nakliye masrafları devlet tarafından karşılanmış ve geliş gidişlerinde gümrük ve vergi dışı bırakılmıştır⁴². Sergiye gönderilen malları teşhir etmek üzere on üç ayrı pavyon hazırlanmıştı⁴³:

1. Tarım ve orman ürünleri,
2. Un, şeker, şeker mamulleri, sirke ve meşrubat,
3. Ham ve işlenmiş maden, madencilikle ilgili alet ve makina, mermer, alçı taşları, inşaat malzemesi, odun ve maden kömürü,
4. Sanayi ve el sanatları ile ilgili alet ve makina, saat, anahtar, ateşli silah ve kesici aletler,
5. Altın ve gümüş mamulleri, süs eşyaları,
6. Koza, ham ve işlenmiş ipek, pamuk, yün ve tiftik,
7. İpek, pamuk, yün ve tiftik mamulleri,
8. Toprak ve cam mamulleri, ıtriyat, tesbih, çam sakızı, boya ve mum,
9. İşlenmiş deri ve deri mamulleri,
10. Elbise, türlü giyim eşyaları, el işleri, havlu ve sofrta takımları,
11. Sandalya, masa, kütüphane gibi ağaç işleri, muzik aletleri, keçe, halı, kilim ve hasır,
12. İnşaat model ve resimleri, kara kalem ve boyalı resimler, düz ve kabartma haritalar,
13. Matbaacılıkla ilgili harf ve makinalar ile cilt işleri. Mimarisi Bourgeois ve iç dekorasyonu Leon Parvillée tarafından yapılan üç kapılı,

³⁹ Ceride-i Havadis, 5 Şaban 1279, No. 1128.

⁴⁰ A. Giz, 1863 İstanbul Sergisi, İstanbul Sanayi Odası Dergisi, 15 Haziran 1968.

⁴¹ Başbakanlık Arşivi, Iradei Hariciye 11244.

⁴² Ayn. yer.

⁴³ Ceride-i Havadis, 5 Şaban 1279, No. 1128.

dikdörtgen şeklinde, yaklaşık 3500 metre karelik bir alana yayılan sergi binası zamanında tamamlanamayınca, sergi dokuz günlük bir gecikme ile 28 Şubat 1863'de (Ramazanın dokuzuncu günü) açıldı. Açılışta Sultan Abdülaziz, Sadrazam Yusuf Kâmil Paşa, Hariciye Nazırı Âli Paşa, Serasker Fuad Paşa ve Mısır Hidivi İsmail Paşa hazır bulundular⁴⁴. Padişah o gün sergiyi dört saat kadar gezdikten sonra, ertesi gün yine gelmiştir. Halkın görebilmesi için Hazine-i Hümayunda muhafaza edilmekte olan kıymetli taşların da sergilenmesini istemiştir⁴⁵. Sergide İmparatorluğun çeşitli bölgelerinden gönderilmiş on bin kalemin üzerinde ürün teşhir edilmiştir⁴⁶. Nitekim Tasvir-i Efkâr'da çıkan bir makalede bu konuda "Bu kadar eşya bulunması doğrusu teşekkür olunacak mevaddandır" denilmektedir⁴⁷.

Sergide en geniş yeri İmparatorluğun hemen hemen her tarafından gönderilmiş olan tarım ürünleri almaktaydı. Halkın belli başlı gıda maddelerinden birini teşkil eden ve tarımı yaygın bir şekilde yapılan buğdayın sergide 212 nümunesi teşhir edilmişti⁴⁸. Her nümunenin gönderildiği yer ve fiatı bir etiketle belirlenmişti. Buna göre sergideki ortalama buğday fiatı kile⁴⁹ başına 20 kuruş, yani 3 frank 55 santim idi. Bu, Fransa'daki ortalamaların altında bir fiattı⁵⁰. Sergiye 247 çavdar nümunesi gönderilmişti⁵¹. Çavdar Osmanlı İmparatorluğu'nda çok ekilen bir hububat türü olmakla beraber, ekmeklik olarak kullanılan iyi cins çavdar Tatar Pazarı'nda (Pazarcık) yetiştirilmekteydi. Fiyatlar ulaşımdan kaynaklanan büyük farklar göstermekle birlikte sergideki ortalama fiat kile başına 12 kuruştı, yani hektolitresi 33 kuruş 25 para veya 7 frank 20 santim idi. Bu, Fransız fiyatlarından hektolitreye başına 2 frank 95 santim daha ucuzdu⁵². Buğday ve çavdar halkın ekmek ihtiyacını karşılamak için ekilirken, arpa ve yulaf genellikle hayvan yemi olarak kullanılmaktaydı. İmparatorluğun daha çok yağışlı ve sulak bölgelerinden gönderilen arpa nünuneleri içersinde Tatar Pazarı, Aydın ve Filibe'ninkiler irilik, dolgunluk ve temizliği ile dikkati çekmekteydi. Sergideki arpanın ortalama fiat kile başına 14 kuruş

⁴⁴ O. Nuri Ergin, Mecelle-i Umur-u Belediye, c. 1, İstanbul 1922, s. 738.

⁴⁵ Ayn. yer.

⁴⁶ Mecmua-i fûnun, Ramazan 1279, No. 9.; Ceride-i Havadis, 28 Recep 1279, No. 1127.

⁴⁷ Tasvir-i Efkâr, 8 Şevval 1279, No. 79.

⁴⁸ B.C.Collas, la Turquie en 1864, Paris 1864, s. 197.

⁴⁹ 36,4 lt.

⁵⁰ Türk Ziraat Tarihine Bir Bakış, 1. köy ve ziraat kalkınma kongresi yayını, İstanbul 1938, s. 150.

⁵¹ B.C.Collas, ayn. esr., s. 197.

⁵² Salaheddin Bey, ayn. esr., s. 81.

idi. Bu, Fransa'daki fiatlardan daha yüksekti⁵³. Arpaya nazaran tarımı daha az yapılan yulafın çeşitli türlerine ait 44 nümune sergide teşhir edilmişti. Sergideki ortalama fiatı kile başına 10 kuruştur.

Mısır tanesinden ve sapından yararlanılan bir bitkidir. Genellikle Karadeniz sahilleriyle İmparatorluğun Avrupa topraklarında ekimi yapılan mısır türleri arasında Osmanlı pazarlarında en çok arananı Tuna eyaletlerinde yetiştirilmekteydi. Sergiye 101 mısır nümunesi gönderilmişti. Bunlar arasında kalitelileri Filibe'nin sarı mısırları ile Samsun bölgesini kırmızımtrak mısırları idi⁵⁴. Ancak Osmanlı mısır ürününün başlıca alıcısı olan Marsilya genellikle beyaz ve sarı mısırı tercih ettiğinden, Samsun mısırlarının ihracatı çok sınırlı kalmıştır. Teşhir edilen mısırların ortalama fiatı kile başına 13 kuruş, yani hektolitre başına 8 frank 35 santim idi ki, bu fiat Fransız ortalamalarından bir frank 5 santim daha ucuzdu⁵⁵.

Osmanlı topraklarının pirinç tarımına elverişli olmasına rağmen, pirinç tarlalarının çeşitli hastalıklara sebep olması dolayısıyla pirinç ekimi gelişmemiştir. Bu bakımdan sergiye sadece 42 pirinç nümunesi gönderilmişti⁵⁶. Bunların ekseriyeti kilesi 75-90 kuruş arasında değişen Tatar Pazar ile kilesi 80-90 kuruş arasında satılan Filibe pirinçleri idi. Ancak Tatar Pazar ve Filibe pirinçleri kabuklu idi. İmparatorlukta yetiştirilen en kaliteli pirinçler Taşköprü'nün kızılca pirinçleri, (kilosu 50 para) ile Biga pirinçleri (kilosu 2,4 kuruş) idi⁵⁷.

Gerek 1863 ürününün rekor seviyede olması, gerekse son yıllarda artan ihracatı dolayısıyla sergide teşhir edilen tarım ürünleri arasında tütüne özel bir yer verilmişti. Selânik, Yanya, Edirne, Trabzon, İzmir, Hüdavendigâr, Sayda ve Halep olmak üzere sekiz eyaletten nünuneler gönderilmişti. Yoğun tütün tarımının yapıldığı eyaletlerin başında gelen Selânik on nümune ile temsil edilmişti. Selânik'in en mümbit tütün bölgesi Yenice-Karasu'da ortalama üretim 875 000 kg. idi. Bunun 125 000 kg. 1 birinci kalite (kilosu 24-30 kuruş) 250 000 kg. 1 ikinci kalite (kilosu 16-23 kuruş), 500 000 kg. 1 üçüncü kalite (kilosu 6-16 kuruş) idi. Selânik eyaletinin diğer bir tütün bölgesi yıllık üretim ortalaması 375 000 kg. olan Sarı Şaban'dı. Bunun 50 000 kg. 1 birinci kalite (kilosu 16-22 kuruş), 50 000 kg. 1 ikinci kalite (kilosu 12, 8-16 kuruş), 275 000 kg. 'da üçüncü kalite (kilosu 7,6-12 kuruş) idi⁵⁸. Yıllık üretim ortalaması

⁵³ Coup d'oeil général..., s. 66.

⁵⁴ Salaheddin Bey, ayn. esr., s. 83.

⁵⁵ Ayn. yer.

⁵⁶ Coup d'oeil général..., s. 69.

⁵⁷ Salaheddin Bey, ayn. esr., s. 83.; 40 para = 1 kuruş.

⁵⁸ Salaheddin Bey, ayn. esr., s. 92 v.d.

800 000 kg. olan Drama tütünleri ise düşük kaliteli idi. Zira bunların kilosu 3,50-6 kuruş arasında değişmekteydi. Yılda ortalama 580 000 kg. tütün elde edilen Kavala ve Previşte bölgesi tütünleri de aynı kalitede idi⁵⁹. Yanya ve Edirne tütünleri sergide sadece bir kaç nümune ile temsil edilmiş olup, aşağı kalitedendi. Her iki eyaletteki tütün ekimi yalnız bölgenin ihtiyacını karşılayacak miktardaydı. İzmir'i temsilen Sarayaltı ve Manisa'nın Kürsen Köyü'nden iki tütün nümunesi gönderilmişti. Bunların her ikisinin de kilosuna 7,6-8,4 kuruş fiat konmuştu⁶⁰. Aynı şekilde az miktarda tütün yetiştirilen bölgelerden bir diğeri de Hüdavendigâr eyaleti idi. Yalnız Bergama ve civarında tütün tarımı yapılmakta olup, yıllık üretim 62 500 kg. idi. Muhtelif cinsten olan bu tütünlerin hepsi de düşük kaliteli idi⁶¹.

İmparatorluğun Asya topraklarında en fazla tütün elde edilen bölge Trabzon eyaletiydi. Trabzon'a bağlı Samsun, Çarşamba ve Bafra'nın yıllık üretimi 5 milyon kg. civarındaydı. Elde edilen tütünlerin önemli bir kısmı ihraç edilmekteydi. Bölgeden sergiye gönderilen nünunelerin hepsi de iyi kaliteli olup, kilosu 16 kuruşa satılmaktaydı⁶². Sayda'dan da iki tütün nümunesi gönderilmişti. Bunlardan birisi Lazkiye, diğeri de Abu Reha adıyla tanınmaktaydı. Sonuncuların yıllık ortalama üretimi 540 000 kg. idi. Bölgenin ihtiyaç fazlası üretimi kilosu 12 kuruştan Mısır ve Avrupa'ya ihraç ediliyordu⁶³. Halep eyaletinde az miktarda yetiştirilen tütünler ancak bölgenin ihtiyacını karşılayabilmekteydi. Kalitesi yüksek olan Halep tütünleri bazan 25 kuruşa kadar alıcı bulabiliyordu.

Osmanlı dış ticaretinde önemli yeri olan diğeri bir madde de pamuktu. 1860'ların başından itibaren, özellikle Amerikan iç savaşının patlak vermesiyle Avrupa pazarlarında Osmanlı pamuklarına talep büyük ölçüde artmıştır. Babiâli bu ihtiyacı karşılayabilmek amacıyla üretimi teşvik etmiş, pamuk türünü islah için Mısır ve Amerika'dan iyi cins pamuk tohumları getirtmiş ve makinalı üretimi desteklemiştir.

Bu çabalara uygun olarak pamuk üretiminde önemli artışlar kaydedilmiştir. Nitekim 1861 yılında 9 600 000 kg. olan pamuk rekoltesi 1863'de 50 000 000 kg. yükseldi⁶⁴. Bu miktar daha sonraki yıllarda da artarak devam etti. Sergiye İmparatorluğun hemen hemen her tarafından olmak

⁵⁹ Ayn. esr., s. 93.

⁶⁰ Türk Ziraat Tarihine Bir Bakış, s. 160.

⁶¹ Salaheddin Bey, ayn. esr., s. 96.

⁶² Ayn. esr. s. 97.

⁶³ Coup d'oeil général., s. 81.

⁶⁴ B.C. Collas, ayn. esr., s. 213.

üzere 92 pamuk nümunesi gönderilmiştir. Bunlardan 24'ü İzmir'den, 6'sı Serez'den, 10'u Balıkhisar'dan, 4'ü İçel'den, 1'i Trablusşam'dan, 2'si Lazkiye'den, 1'i Şam'dan, 1'i Halep'den 2'si Musul'dan, 3'ü Adana'dan, 1'i Akkâ'dan, 1'i Diyarbakır'dan, 1'i Rodos'dan, 1'i Çanakkale'den, 1'i İzmit'den, 1'i Maraş'dan, 7'si Amasya'dan, 1'i Kudüs'den, 1'i Konya'dan, 1'i Selânik'den, 4'ü Filibe'den, 1'i Edirne'den, 3'ü Drama'dan, 1'i Tekirdağ'dan, 1'i Manisa'dan, 1'i Sivas'dan 1'i Mardin'den, 1'i Karesi'den, 1'i Tırhala'dan, 4'ü Mısır'dan, 1'i Beyrut'dan, 1'i Sir Henry Bulwer'in Yassı Ada'dakai çiftliğinden ve 1'i Kartallimni'den getirilmişti⁶⁵. Osmanlı pamukları içerisinde kalite bakımından en üstünü Mısır pamukları olup, dış pazarlarda Amerikan pamuklarıyla başarılı bir şekilde rekabet etmekteydi. Mısır pamuklarından sonra gelen İzmir pamukları ise son yıllardaki çalışmalar sayesinde kalite bakımından hissedilir bir gelişme kaydetmişti. Nitekim nouvelle orleans denilen tohumun kullanılmasıyla verim artmış ve lifler uzamıştı⁶⁶. Kudüs, Şam, Halep, Musul, Adana, Konya ve Rodos'dan gelen nünuneler renk ve dayanıklılık bakımından İzmir pamuklarıyla aynı vasıflara sahip olmasına karşılık kalite bakımından onların gerisinde kalmaktaydı. Filibe, Tekirdağ, Selânik, Edirne ve Drama pamukları için aynı durum söz konusu olduktan başka, bunlar yeteri kadar temizde değildi⁶⁷. Pamuk fiyatları renk, dayanıklılık ve lif uzunluğuna göre kilo başına 10 ilâ 21,6 kuruş arasında değişmekteydi⁶⁸.

Sergide teşhir edilen dokuma ham maddeleri arasında keten ve kenevire de geniş yer verilmişti. Keten ve kenevir nünuneleri kavanozlarda teşhir edilen tohumlarla, lif, iplik ve sicimlerden ibaretti. Keten ve kenevir lifleri dokumacılıkta, tohumları ilaç, boya ve yağ sanayiinde kullanılan bir bitkidir. Ancak Osmanlı İmparatorluğu'nda bu bitkilerin daha çok liflerinden istifade edilmekteydi. Nitekim bir kaç tohum nümunesine karşılık sergide muhtelif bölgelerden gönderilmiş 36 keten ve kenevir lifi nümunesi bulunmaktaydı. Hepsi de birinci kalite olan kenevir liflerinin ortalama fiatı kilo başına 5 kuruş idi⁶⁹. Keten liflerinin fiatı ise kenevirin iki katıydı. Mesalâ Adapazarı keten liflerinin kilosuna 11,2 kuruştu⁷⁰. Osmanlı keten mamulleri kaliteli olmakla beraber çok pahalıydı. Bu bakımdan yerli

⁶⁵ Coup d'oeil général., s. 84.

⁶⁶ Türk Ziraat Tarihine Bir Bakış, s. 166.

⁶⁷ Ayn. esr., s. 167.

⁶⁸ Coup d'oeil général., s. 85.

⁶⁹ Türk Ziraat Tarihine Bir Bakış, s. 170.

⁷⁰ Ayn. yer.

pazarlarda sık görülen Belçika ve Fransız ketenleriyle rekabet edememekteydi. Meselâ Trabzon keten iplikleri aynı cinsten Belçika keten ipliklerinin yaklaşık iki katı bir fiatla satılmaktaydı ⁷¹. Sergiye 30 kenevir ipi nümunesi gönderilmişti ⁷². Bunların kilosu kalınlığına göre 20 para ile 4 kuruş arasında değişmekteydi. Ne var ki kenevir ipliği imali ihmâl edilmişti, yani örgüleri gevşek ve dayanıksızdı. Bu yüzden de ihtiyacın büyük bir kısmı Avrupa'dan karşılanılmaktaydı. Yılda yaklaşık beş ton kenevir ipliği işleyen askeri tersaneler bu branşta daha kaliteli üretim yapıyordu ⁷³.

Dokumacılık, ötedenberi Türkler tarafından ev sanayi şeklinde icra edilen bir sanattı. Osmanlılar zamanında daha da geliştirilen dokumacılık önemli bir sanayi kolu haline geldi. Dokumacılığın ham maddesini teşkil eden yün ülkedeki yaygın hayvancılığa paralel olarak bol miktarda elde ediliyordu. Üretilen yünler başlangıçta sadece iç pazar ihtiyacını karşılamak için zamanla önemli bir ihraç maddesi oldu. Bu öneminden dolayı sergide büyük pavyonlardan birisi İmparatorluğun çeşitli eyaletlerinden gönderilen 120 adet yün nümunesine tahsis edilmişti ⁷⁴. Bunlar arasında kalite bakımından üstün olanlar Rusçuk, Konya, Selânik, Tekirdağ, Ankara, Bursa, İzmir ve Şam yünleriydi. Yünlerin çoğu incelik ve uzunluk gibi dokumacılıkta aranan vasıflara sahip olduğu halde genelde iyi temizlenmediğinden aynı kalitedeki temiz yünlerin yarı fiatına satılmaktaydı. Meselâ Konya'nın temiz siyah yünleri 14,5 kuruşa satıldığı halde, aynı kalitedeki kirlili Saruhan yünlerinin kilosu 7,2 kuruştı. Yıkanan yünlerin % 35-40 nisbetinde ağırlığından kaybettiği düşünülürse, bu durumun üreticinin aleyhine olduğu kendiliğinden anlaşılır ⁷⁵.

Avrupa tekstil sanayiinin gelişmesiyle birlikte bütün Osmanlı İmparatorluğu'ndan, özellikle Tuna eyaletlerinden Transilvanya, Galiçya, Morova ve Silezya'ya gittikçe artan miktarda yün ihraç edilmiştir.

Tuna vasıtasıyla Viyana'ya, deniz yoluyla da Triyeste, Marsilya ve Hamburg'a da önemli miktarda yün sevk edilmiştir. İhraç edilen yünler 1860'ların ilk yılları ortalamasına göre 19 212 500 kg. olup, 185 924 000 kuruşluk bir gelir sağlanmıştır ⁷⁶.

İmparatorlukta yaygın olan diğer bir sanayi faaliyeti de ipek böcekçiliği idi. Bu sanayi Anadolu ve Rumeli başta olmak üzere bir çok

⁷¹ Salaheddin Bey, ayn. esr., s. 101.

⁷² Türk Ziraat Tarihine Bir Bakış, s. 170.

⁷³ Salaheddin Bey, ayn. esr., s. 102.

⁷⁴ Coup d'oeil général., s. 90.; B.C. Collas, ayn. esr., s. 234.

⁷⁵ Türk Ziraat Tarihine Bir Bakış, s. 170.

⁷⁶ Coup d'oeil général., s. 92.

eyaletlere yayılmış bulunuyordu. İmparatorluğa ait çeşitli bölgelerden gelen ve 50 kavanoz içinde teşhir edilen kozalar arasında dikkati çekenler Manastır, Tırnova, Selânik, İstanbul, İzmir, İzmit, Kütahya ve Bursa kozalarıydı⁷⁷. Bursa gerek ikliminin müsait oluşu, gereksçe modern metotların geniş çapta uygulanması neticesinde önemli bir ipekböcekçiliği merkezi haline gelmiştir. İpek bölgenin başta gelen üretim maddesi olduğu gibi, halkında başlıca geçim kaynağını teşkil etmekteydi. Kalite yönündende Bursa ipekleri iç ve dış pazarlarda çok aranan bir maddeydi⁷⁸. Nitekim sergide teşhir edilen kozalar arasında Bursa'da yetiştirilen sina böceğinin mahsulü beyaz ve orta büyüklükteki ipek kozaları ilgililerin fazla rağbet gösterdikleri kozalardandı. Diğer bir ipekböceği merkezi İzmit'ten gönderilmiş ve kilosu 80 kuruşa satılan kozalarda dikkati çeken nünuneler arasındaydı⁷⁹. İstanbul'un kozaları ortanın üstünde büyüklükte olmakla beraber Bursa ve İzmit kozaları kadar kaliteli değildi. Bunlar lekeli olduğu gibi bazan da renkleri karıştı. Kütahya'dan gönderilenler ise irilik ve uzunluğuyla önde gelen kozalar arasındaydı. İpekleri temiz ve renkleri beyazdı. Bunlar da İzmit kozaları gibi kilosu 80 kuruşa satılıyordu⁸⁰. Selânik ve Tırnova kozaları da Bursa kozalarına nazaran daha düşük kaliteli ve sarı renkliydi. Ortalama fiatları kilo başına 72 kuruştı⁸¹.

Ham ipek, koza, kamçı başı denilen adi ipek, çifte ipeği, ipek böceği tohumu ile ipekten elde edilen maddelerin ihracatı Osmanlı İmparatorluğu'nun önemli bir gelir kaynağını teşkil ediyordu. Bu cümleden olarak yalnız Bursa'da yıllık 172 milyon kuruş değerinde ham ipek ihraç edilmekteydi. Bunu 107,5 milyon kuruşla İzmir takip etmiştir. Edirne ise her yıl yaklaşık 100 milyon kuruş tutarında ipek böcekçiliği ürünü satmaktaydı. İşkodra, Trabzon, Erzurum, Trablusşam, İmroz, Semendire, Sakız, Sisam, Girit ve Kıbrıs gibi pazarlarında ipekçilikten yıllık kazançları 450 milyon kuruş değerindeydi⁸². Osmanlı ipeklerinin başlıca alıcıları Fransa ve İngiltere idi.

Sergiye gönderilen ağaç nünunelerinden oluşan pavyon fazla ilgi görmemişti. Göze çarpan ilk nünuneler Karadeniz ormanlarından gönderilmişti. Bunlar Zile Kazası'ndaki ormanlardan kesilmiş 35-50 cm. çapındaki ardıç, sedir ve çınar ağaçları idi. Lâdik'in 75 cm. çapındaki fındık

⁷⁷ Türk Ziraat Tarihine Bir Bakış, s. 179.

⁷⁸ X. Heuschling, L'Empire de Turquie, Bruxelles-Leipzig 1860, s. 161 v.d.

⁷⁹ Coup d'oeil général., s. 105.

⁸⁰ Ayn. yer.

⁸¹ Ayn. yer.

⁸² Ayn. yer.

ağacı ile Akdağ ormanlarının önemli bir ürünü olan çam ağaçları da sergideki önemli nünuneler arasındaydı⁸³. Çam ağacı türlü gemi inşaatı, doğramcılık ve marangozluk gibi çeşitli işlerde kullanılması bakımından çok tüketilen bir ağaç türü idi. Ayrıca ısıtma amacıyla da kullanılıyordu. Akdeniz ormanlarından da kayın ağacı, kara ağaç, akçe ağaç, kızıl ağaç, çınar ağacı, yabani fındık ve ardıç ağacı nünuneleri gönderilmişti. Kayın ağacı dayanıklılığı ve elastikiyeti dolayısıyla kasnakçılık ile temel kazıkları yapımında, kozaları da aydınlatma yağı imalinde kullanılmaktaydı. Hemen her çeşit arazide yetişebilen kara ağaç genellikle araba, dingil cantları, nalın ile toprak ve su altında kalacak şeylerin imalinde tercih edilirdi. Osmanlı İmparatorluğu'nda yetişen en büyük ağaçlardan birisi olan akçe ağaç gerek beyaz renkli oluşu, gerekse parlatılabilme özelliğine sahip oluşu dolayısıyla araba imali, abanozculuk, oyma işleri, dipçik yapımı ve keman imali için elverişliydi. Sergide Biga Sancağı'ndan 3 adet meşe ile 3 adet çam ağacı, Marmara Adası'ndan ceviz, şimşir, meşe, çam, selvi, söğüt ve kavak ağacı nünuneleri teşhir edilmişti⁸⁴. Isparta Sancağı'ndan sergiye şimşir tomruğu, Maraş Sancağı'ndan da ceviz ağacı tomruğu gönderilmişti. Isparta civarında bol miktarda yetişen şimşir ağacı tornacılık ve hakkâklık işlerinde kullanılmak üzere İstanbul'a ihraç edilmekteydi⁸⁵.

Osmanlı İmparatorluğu yeraltı zenginlikleri bakımından ender rastlanabilecek bir ülkeydi. Özellikle İmparatorluğun Avrupa ve Anadolu'daki toprakları, çeşitli maden sanayiinin kurulmasına imkân hazırlayan geniş kaynaklara sahipti. Üsküp Sancağı'na bağlı Kratova'da kurşun ve gümüş, Gümülcine yakınındaki Maroniye madeninde şap, Sofya'nın güneyinde bulunan Samakow'da demir, Selânik yakınındaki Sidre Kapısı madeninde gümüş ve kurşun, Taşoz Adası'nda gümüş, Bosna'ya bağlı Kamengrad'da bakır, Meydan, Nove Meydan ve Stari Meydan'da demir madeni yatakları bulunmaktaydı⁸⁶. Daha İmparatorluğun ilk yıllarından başlayarak bu madenleri işleyen bir çok tesis kurulmuştu. Bunlar arasında Kratova dökümhaneleri, Egri-Palanka, Samakow, Bounzeni Meydan, Stari Meydan ve Kamengrad yüksek fırınları sayılabilir.

Samakow tesisleri demir ihtiyacını karşılaması bakımından İmparatorluğun başta gelen kuruluşlarından birisi idi. Burada mevcut 12 yüksek

⁸³ Coup d'oeil général., s. 93

⁸⁴ Salaheddin Bey, ayn. esr., s. 116.

⁸⁵ Türk Ziraat Tarihine Bir Bakış, s. 176.

⁸⁶ F. Frech-A. Haenig-A. Sack, Die Grundlagen türkischer Wirtschaftsverjüngung, Berlin 1916, s. 4 v.d.

fırında 12'si dökme olmak üzere 18 bin ton demir üretiliyordu ⁸⁷. Kavala yakınlarındaki Raoutşa fırınlarında 5 bin ton dökme demir elde edilmekteydi ⁸⁸. Anadolu'da da zengin maden yatakları mevcuttu. Niğde'de kurşun ve gümüş, Bozkır'da kurşun, altın ve gümüş, Ergani'de bakır, altın ve gümüş, Gediz'de şap, Malatya'da kurşun, Gümüşhane'de bakır, altın ve gümüş, Giresun'da bakır, altın ve gümüş, Keban'da bakır, gümüş ve kurşun, İnegöl'de gümüş, Küre'de bakır, Şarkî Karahisar'da kurşun madeni yatakları bulunmaktaydı. Üretilen madenler arasında ilk sırayı gümüş, bakır ve kurşun alıyordu. Gümüşün en bol üretildiği bölgeler Denek Maden, Gümüşhane, Akdağ Madeni ve Keban idi. Bu yatakların yıllık (1860) üretimi şöyleydi ⁸⁹:

Denek Maden	200 000	kg.
Gümüşhane	22 500	kg.
Hacıköy	173 000	kg.
Akdağ Madeni	153 000	kg.
Keban	182 000	kg.

Bakır işletme merkezleri ve yıllık üretimleri ise:

Ergani	920 000	kg.
Esseli	200 000	kg.
Küre	35 500	kg.
Helvalı	78 000	kg.
Trabzon	384 000	kg.
Tokat	384 000	kg.

Sergiye adı geçen madenler, İmparatorlukta bol miktarda üretilen göl, kaya ve deniz tuzları ile Bandırma'daki ocaklardan elde edilen mermerlerden bol çeşitli numuneler gönderilmişti. Bunları dört grupta toplamak mümkündür ⁹⁰.

1. Harp Okulu Kimya Öğretmeni Hüseyin Efendi ve Dr. Abdullah Bey tarafından sergilenmiş maden koleksiyonu,

2. M. Groppler tarafından işletilmekte olan Bandırma mermer ocaklarından gönderilmiş 14 numune ile Marmara Adası mermerlerinden iki numune,

⁸⁷ X. Heuschling, ayn. esr., s. 152.

⁸⁸ Ayn. yer.

⁸⁹ B.C. Collas, ayn. esr. s. 243.; E.Z. Karal, Osmanlı Tarihi, c. 6, Ankara 1976, s. 249.

⁹⁰ Coup d'oeil général., s. 53.

3. Muhtelif kökenli yumuşak ve sert çeşitli taşlar,
4. İmparatorlukta yaygın bir şekilde bulunan tuzlalardan gönderilmiş nünuneler.

Hüseyin Efendi'nin koleksiyonu 256 nünune ihtiva ediyordu. İçinde kurşun ve gümüş bulunan 75 adet maden Amasya, Üsküp, Selânik, İzmir, Trabzon, Bosna, Sivas, Drama, İzmit, Adana, Ergani, Kratova ve Sisam Adası'ndan toplanmıştı. Ancak bu madenlerin çoğu işletilmemekteydi. Bakır ihtiva eden 35 maden nünunesi de Trabzon, Erzurum, Ergani, Harput, Kastamonu, Musul, Balıkesir, Kıbrıs, Bosna ve Karadağ'dan gönderilmişti. Bunlar arasında bakır oranı en yüksek olan Balıkesir yataklarıydı. 23 adet demir madeni nünunesi ise Niş, Sivas, İzmit ve diğer bazı vilayetlerden getirilmişti. 3 adet grafit madeni nünunesi Amasya, Üsküp ve Drama'dan, içinde altın bulunan dört adet cıva madeni de Selânik, Edirne, Van ve Bosna'dan gönderilmişti. Hüseyin Efendi'nin koleksiyonunda 27 adet tuz nünunesi de vardı. Bunlar arasında Sivas ve Kıbrıs'dan 3 adet göl tuzu, Bozok'taki muhtelif tuzlalardan toplanmış 9 adet kristal tuz, Konya, Yanya, İzmir, Kıbrıs, Şam, Halep ve Trablusşam'dan 12 adet kristal tuz, Muğla, Yanya, Dimetoka ve Kıbrıs'dan dört kaya tuzu nünunesi bulunuyordu.

Kolleksiyonda bulunan diğer nünunelerden zikre değer olanlar ise, İzmit'deki ocaklardan 4 adet sarı ve kırmızı mermer nünunesi, Sisam Adası, Bosna, Canik ve Sofya'dan 8 adet temizlik işlerinde kullanılan kil nünunesi, Trablusgarb, Afyon Karahisar, Aydın ve İzmir'den 14 adet taş kömürü nünunesi, Musul, Giresun ve Ohri'den 3 adet kükürt nünunesi, Sisam Adası ve Giresun'dan 2 adet arsenik sülfür veya sarı zırnık nünunesi, Kütahya ve Trabzon'dan 2 adet billurlaştırılmış şap nünunesi, Manastır, Kayseri ve Balıkesir'den 3 adet kireç nünunesi, Trabzon, İzmit ve Filibe'den 3 adet granit nünunesi, Köstence, Ohri, Konya, Şam ve Sayda'dan 4 adet alçı nünunesi ve nihayet Kütahya mamulü lüle taşı nünuneleri idi.

Dr. Abdullah Bey'in küçük koleksiyonu ise, Toros dağları, Karacadağ ve Lübnan dağlarından toplanmış altın ve gümüş parçacıkları, piroksen, zebercet, şeffaf oksit, bazalt, pirit ve demir sülfür gibi kıymetli taş ve maden nünunelerini ihtiva etmekteydi⁹¹.

Mermer eşyalar M. Groppler tarafından sergilenmişti. Bunlar arasında 6 adet masa, iki konsol, dört ocak ve bir adet renkli vazo bulunmaktaydı⁹².

⁹¹ Ayn. esr., s. 54.

⁹² Ayn. esr., s. 55.

Osmanlı İmparatorluğu'nun en zengin mermer yatakları Bandırma'daydı. Bu ocaklar 1857'den itibaren M. Groppler tarafından işletilmiştir. Bandırma mermer ocakları Osmanlı İmparatorluğu'nda makina kullanılan çok az işletmeden biriydi. Burada çalışan işçi sayısı 27 olup, yıllık üretim 36 bin metre küb civarındaydı. Üretilen mermerlerin metre kübü 130 ilâ 160 kuruş arasında bir fiatla satılıyordu. Mermerler kalite bakımından İtalya mermerleriyle rekabet edebilecek seviyede idi⁹³.

Sergide çok sayıda tuz nünuneleri teşhir edilmişti. Bunlar arasında kalitelileri Trablusgarb, Halep, Kıbrıs, Konya, Foça ve Bozok tuzları idi⁹⁴. Trablusgarb nünunelerini şehrin civarındaki yataklarda üretilen "Brika", "ümnet nebiye" ve "ümme nebiye" tuzları teşkil etmekteydi. Genellikle beyaz ve açık sarı arasında değişen bir renge sahip olan Trablusgarb tuzları kalite bakımından aynı değerdedi. Üretim ancak bölgenin ihtiyacını karşılayabiliyordu. Adı geçen tuzların ortalama satış fiyatı kilo başına 12 para idi⁹⁵. Halep'den gönderilen "sebka" tuzları da şehre yedi millik bir mesafede bulunan göllerde üretilmekteydi⁹⁶. Bölgenin yıllık üretimi yaklaşık 16 milyon kg. idi. Kıbrıs'daki tuz bölgelerinin başında Tuzla Kasabası gelmekteydi. Buradaki göllerden elde edilen tuzlar Ada'nın ihtiyacını karşıladığı gibi, yılda ortalama 7,5 milyon kg. da Suriye'ye ihraç ediliyordu. Limasol ve Kormakit'de de zengin tuz yatakları bulunmakla birlikte bunlar kalite bakımından düşüktü⁹⁷. Anadolu'nun en zengin tuz bölgesi olan Konya'dan 4 adet kaya ve göl tuzu nünunesi gönderilmişti. Kaya tuzlarını yıllık üretimi 1,5 milyon kg. civarındaydı. Bunlar içerisinde kalite bakımından üstün olanı piyasada "ayna tuzu" adı altında satılan tuzlardı⁹⁸. Ancak Konya tuzlarının önemli bir kısmı Koçhisar civarında üretilmekteydi. Üretim kapasitesi yüksek olan Koçhisar tuzları Orta-Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun tuz ihtiyacının büyük bir kısmını karşılamaktaydı. Batı Anadolu'nun tuz ihtiyacı ise Foça işletmelerine bağlı tuzlalardan karşılanıyordu. Sergide teşhir edilen tuzlar arasında en kalitelisi Çamaltı'ndan gönderilmiş olan "köpük tuzu" idi. Bölgenin diğer bir verimli tuzlası da Çandarlı'da bulunuyordu. Çandarlı'nın yıllık üretimi 4 milyon kg. olup, bunun önemli bir kısmı deniz yoluyla adalar ve

⁹³ Ayn. esr., s. 55.

⁹⁴ B.C. Collas, ayn. esr., s. 245.

⁹⁵ Salaheddin Bey, ayn. esr., s. 69; M. Blanckenhorn, Syrien, Arabien und Mesopotamien, Handbuch der regionalen Geologie, 1914, Bd. 5, Abt. 4, s. 150.

⁹⁶ Salaheddin Bey, ayn. yer.

⁹⁷ Ayn. esr., s. 70.

⁹⁸ Coup d'oeil général., s. 58.

civar vilayetlere gönderilmekteydi⁹⁹. Çamaltı'nda elde edilen tuzlar İzmir'in, Kuş Adası tuzları da Aydın'ın ihtiyacını karşılıyordu. Foça İşletmesine bağlı diğer tuzlalar arasında Adatepe, Karabağ, Söğüt, Karayakup, Kaşıkçı, Kara Reis ve Gülbahçe gibi yataklar da bulunmaktaydı¹⁰⁰. Bütün bu tuzlaların yıllık üretimi 55 milyon kg. civarındaydı. Bozok işletmeleri sergide dört nümune ile temsil edilmişti. Bunlardan üçü Çankırı ve biri de Sekili'den gönderilmişti. Yağlı bir görünümde olduğundan piyasada "yağlı tuz" adıyla tanınan Çankırı tuzları başta mutfak olmak üzere çeşitli sanayi dallarında kullanılırdı. Çankırı ve Sekili'nin yanında Bozok İşletmelerine Kızıl Osmanlı, Koçak, Yerli Yorgalı, Akçakoyunlu ve Sarıkaya tuzları da dahildi. Düşük kapasiteli olan bu tuzlaların yıllık üretimi 5 milyon kg. civarındaydı¹⁰¹.

Sergiye başka bölgelerden de nünuneler gönderilmişti. Bunla arasında,

Rusçuk, yıllık üretimi	15 milyon kg.
Selânik yıllık üretimi	6 milyon kg.
Berat, yıllık üretimi	6 milyon kg.
Narda, yıllık üretimi	2,5 milyon kg.
Enez, yıllık üretimi	6,5 milyon kg.
Erzurum, yıllık üretimi	5 milyon kg.
Sivas, yıllık üretimi	5 milyon kg.
Harput, yıllık üretimi	6,250 milyon kg.

Diyarbakır, Bağdat, Van, Adana, Muğla ve Beyrut bulunmaktaydı¹⁰². Osmanlı İmparatorluğu'nda mevcut büyük tuzlaların sayısı 36 idi. Bunların yıllık üretimi 200 milyon kilogram civarındaydı. Böylece 20 milyon nüfusun yaşadığı İmparatorlukta kişi başına 10 kg. tuz düşüyordu. Tuzun ortalama satış fiyatı da kilogram başına göl tuzu için 16, kaya tuzu için 22 para idi¹⁰³.

Sergide teşhir edilen tarım ve orman ürünleri ile madenlerin kısa bir değerlendirilmesi yapılacak olursa, tarıma dayalı bir ekonomiye sahip Osmanlı İmparatorluğu'nda bu sektöre gereken önemin verilmiş olduğu söylenemez. Zira ekime elverişli toprakların büyük bir kısmı işlenemediği

⁹⁹ Salaheddin Bey, ayn. esr., s. 73

¹⁰⁰ Ayn. esr. ayn. yer.

¹⁰¹ Coup d'oeil général., s. 60; F. Frech, ayn. esr., s. 46.

¹⁰² Salaheddin Bey, ayn. esr., s. 74.

¹⁰³ Coup d'oeil général., s. 62.

gibi, tarımda geleneksel usullerle yapılmaktaydı. Bundan dolayıda üretim gerek kalite gerekse miktar olarak yetersizdi. Ağır vergiler, modern alet ve makinaların istihdam edilememesi, kredi müesseselerinin yokluğu ve pazar yetersizliği üretimi olumsuz yönde etkileyen faktörlerdi. Bu sorunlar ilk defa Tanzimatçılar tarafından ele alınmıştır. Bu cümleden olarak tarım alanlarındaki çalışmalarını düzenlemek amacıyla 1843'de bir Ziraat Meclisi kuruldu. (Bu Meclis 1846'da Nezarat oldu). Bunu 1845'de çiftçiye kredi dağıtılması, tohumluk hububat tedariki ve 1850'de İstanbul civarında ilk Ziraat Ameliyat Mektebi'nin kuruluşu takibetti. Tanzimat döneminde alınan ziraî tedbirleri içerisinde en önemlisi toprak üzerinde ferdî tasarrufu sağlayan 1858 Arazi Kanunu'dur. Ancak başlangıç halinde olan bütün bu çalışmalar Osmanlı köylüsünün durumunda büyük bir değişiklik yapamamıştır.

Sergiye gönderilen orman ürünleri Osmanlı İmparatorluğu'nun sahip olduğu geniş ormanların Devletin büyük doğal zenginliklerinden birini teşkil ettiğini göstermiştir. Ne var ki her türlü bakım ve himayeden yoksun ormanlar işlenmeğe elverişli ağaç bakımından fakirdi. Geniş sahalar diken veya kıymetsiz ağaçlarla kaplı idi. Ayrıca ahşap bina yapımının yaygınlığı, ısıtma ve sanayide odun kullanılması, damiryolları inşaatı gibi hususlar yüzünden ormanlar hızla tahrip edilmiştir.

Aynı şekilde yer altı zenginlikleri bakımından dünyanın başta gelen ülkelerinden birisi olan Osmanlı İmparatorluğu'nda madenler gerek ulaşım, gerekse mevzuat ve teknik yetersizlik dolayısıyla işletilememekteydi. İşletilen madenlerden ise tam randıman alınamıyordu. Nitekim gümüşün yüzde 32'si, kurşunun yüzde 12'si ve bakırın da yüzde 40'ı üretim esnasında ziyan edilmekteydi. Maden sektöründeki gelişmeler ancak 19. yüzyılın sonuna doğru bazı madenlerin işletmeye açılması veya yabancı ülkelere işletme imtiyazının verilmesiyle başlamıştır.

Osmanlı ekonomisinde tarımdan sonra ikinci sırayı sanayi alıyordu. Büyük ölçüde insan gücüne dayanan Osmanlı sanayiinin faaliyeti genellikle iç pazar ihtiyacını karşılamaya yönelikti. Devlet tarafından kurulan fabrikalar istisna edilecek olursa sanayi kuruluşlarını çoğunluğu 30-40 işçi çalıştıran küçük işletmelerdi.

Osmanlı sanayiinin önde gelen sektörü dokumacılıktı. Bu önemine binaen sergide tekstil ürünlerine geniş yer ayrılmıştı. Teşhir edilen eşyaların büyük bir kısmını iki devlet fabrikası olan Basmahane ve Feshane mamulleri oluşturuyordu. Bunlardan birincisi İzmit Fabrika-i Hümayunu 1845 yılında ordunun kumaş ihtiyacını karşılamak üzere Abdülmecit döneminde

kurulmuştu¹⁰⁴. Sonraları halkın ihtiyacı olan yünlü ve pamuklu dokumalar ile yatak çarşafı, havlu, çorap ve eldiven imaline de başlamıştır. Basmahane'nin işçi kapasitesi 200 olup, 1860'ların başındaki yıllık kumaş üretiminde yaklaşık 72 000 metre idi¹⁰⁵. Sergide Basmahane mamulü olan 500 kalem dokuma teşhir edilmişti¹⁰⁶. Bunlardan 100 kadarı gömleklik ve kadın elbisesi yapımında kullanılan Avrupa'daki örneklerine göre imal edilmiş desenli alacalardı. 60 civarındaki empirme çeşitleri ise masa örtüsü, perde ve elbiselik olarak kullanılıyordu. Diğer nümuneler arasında yünlü ve pamuklu çoraplar, eldivenler, ağartılmamış pamuktan mamul "Amerikan" denilen dokumalar bulunmaktaydı. Ancak Basmahane mamulleri aynı kalitedeki Fransız dokumalarından yaklaşık yüzde 15 nisbetinde daha pahalıya satılıyordu¹⁰⁷.

Devlete ait tesislerden bir diğeri olan Defterdar'da kâin Feshane Fabrika-i Hümayunu askere fes giydirme kararı üzere Sultan II. Mahmut zamanında 1833 yılında inşa edilmiştir. İlk zamanlarda yalnız fes imal eden fabrika 1843'den itibaren kumaş üretimine de başlamış ve fabrikanın idaresi Belçikalı uzmanlara bırakılmıştır. Bu uzmanların tavsiyesi üzerine fabrika Belçika'dan getirtilen modern makinalarla teşhiz edilmişti¹⁰⁸. 1860'ların başında fabrikada çalışan işçi sayısı 200-250 arasında idi. Fabrikanın yıllık kumaş üretimi, büyük bir kısmı askeri kumaş olmak üzere 216 000 metre civarındaydı. Ayrıca fabrikada günde 1 300-1 500 adet fes imal edilmekteydi, bu sayı bazan 2 500'e kadar yükselmiştir¹⁰⁹. Sergiye Feshane mamulü olan 300 kalem eşya gönderilmişti. Bunların ekseriyetini başta yünden dokunmuş kaliteli kumaşlar olmak üzere ince askeri kumaşlar, ordu mensuplarının giyecekleri için kullanılan kırmızı, siyah veya mavi renkli dokumalar, örtüler, kuşaklar ve çadır kumaşları ile fesler teşkil ediyordu. Fabrikadaki imalatın ağırlığını fes oluşturmakla birlikte, üretim ihtiyacı karşılamamaktaydı. Bu bakımdan Tunus, Fransa ve çeşitli Alman ülkelerinden yılda 9 milyon kuruş değerinde 500-600 000 fes ithal ediliyordu¹¹⁰.

Basmahane ve Feshane mamullerinin yanında Lübnan malı renkli ipekten yapılmış ve işlemeli 20 adet kuşak bulunuyordu. Yine aynı yerde tanesi 13 kuruşa satılan ipekten mamul işlemeli tütün keseleri, fiatı 370 kuruş

¹⁰⁴ X. Heuschling, ayn. esr., s. 157.

¹⁰⁵ Ayn. esr., s. 158.

¹⁰⁶ Coup d'oeil général., s. 37.

¹⁰⁷ Ayn. yer.

¹⁰⁸ X. Heuschling, ayn. esr., s. 156 v.d.

¹⁰⁹ Ayn. esr. s. 157.

¹¹⁰ Coup d'oeil général., s. 38.

olan yastıklar, Tırhala'dan gönderilmiş fiatı 320 kuruşa beş parça işlemeli ipek ile Trablusgarb'dan Ahmet Ağa adlı birisi tarafından sergilenmiş fiatı 40 kuruştan renkli dokumalar teşhir edilmişti ¹¹¹.

19. yüzyılın başlarından itibaren dokumacılıkdaki eski önemini kaybetmeğe başlamış olmasına rağmen Halep'in yünlü ve ipekli mamulleri 1860'larda hâlâ itibar edilen kumaşlar arasındaydı. Sergide Halep kumaşları M. Donato tarafından gönderilen 230 parçalık bir kolleksiyonla temsil edilmişti ¹¹². Çoğu sarı ve beyaz renkte düz ve desenli olan bu kumaşlar erkek elbiseleri için kullanılmaktaydı. Fiatları ise parça ¹¹³ başına 250 ilâ 850 kuruş arasında değişiyordu. Yine Halep'den Andon Zattî'nin sergiye getirdiği doksan kaleme yakın dokumaların çoğunluğunu kadın elbiseleri için kullanılan hafif kumaşlar, renkli taftalar, Halep telli ve çiçeklileri teşkil ediyordu.

Beirut nûmuneleri de renk, desen ve kalite bakımından Halep kumaşlarına büyük benzerlik göstermekteydi. Ancak bunlar daha pahalıya satılıyordu. Başta Halid Abdun olmak üzere yüze yakın üretici tarafından çok sayıda düz ve renkli mevsimlik kumaşlar sergilenmişti ¹¹⁴. Suriye bölgesinin diğer önemli bir dokuma merkezi Şam idi. Şam'ın pamuklu, ipekli ve karışık kumaşlarından oluşan yaklaşık yüz kalemlik nûmuneler Said Mehmed adına sergilenmişti ¹¹⁵. Bu nûmuneler arasında özellikle atlas denilen işlemeli parlak ipekli kumaşlar, erkek entarileri ve kaftanlar için kullanılan desenli kutnalar ile taftalar dikkati çekiyordu. Yine aynı şahıs tarafından sergiye çok sayıda masa örtüsü, perde ve yatak takımları getirilmişti ¹¹⁶.

Büyük bir kısmı bir Fransız tarafından gönderilmiş olan Bağdat kumaşlarının çoğu Arap zevkine göre imal edilmiş renkli dokumalardı. İlk sırayı kırmızı veya siyah tonlu işlemeli kadın kumaşları ile kadifeler alıyordu. Çok rağbette olan Bağdat kadifeleri önceleri düz olarak imal edilirken, sonraları dallı-çiçekli kadifeler de dokunmağa başlanmıştı. Ancak altın tel veya pul ile süslü kadifeler oldukça moda idi ¹¹⁷.

Sergiye Diyarbakır'dan gönderilen mamullerde büyük bir yekûn tutuyordu. Şehirde faaliyet gösteren 60-80 dokuma atölyelerinden 200

¹¹¹ Ayn. esr. s. 39.

¹¹² Ayn. yer.

¹¹³ 720 cm.

¹¹⁴ Coup d'oeil général., s. 39.

¹¹⁵ Ayn. yer.; X. Heuschling, ayn. esr., s. 165.

¹¹⁶ Coup d'oeil général., s. 40 v.d.

¹¹⁷ Ayn. esr. s. 41.

kalemin üzerinde mal gönderilmişti. Bu atölyelerin sahiplerinden Ohannes, Abraham ve diğer bazıları tarafından parçası 80-90 kuruştan bölge halkının yazlık giyimleri için kullanılan 150 parça ince kumaş, Ali Efendi tarafından 20 parça kırmızı ipek, Mustafa ve Abdullah Efendiler tarafından 30 parça sarı ve kırmızı pamuklu kumaş sergilenmişti ¹¹⁸.

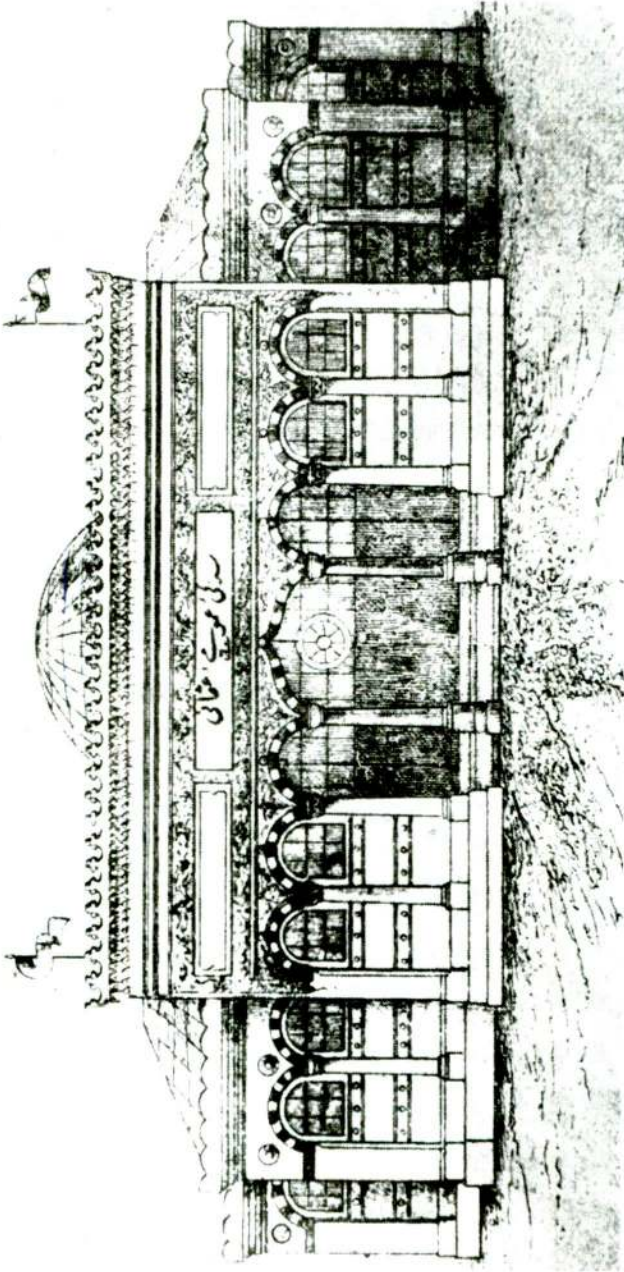
19. yüzyılın ortalarında hâlâ canlı birer dokuma merkezi olan adı geçen şehirler buldukları bölgenin ihtiyacını karşıladıkları gibi Mısır ve Kuzey Afrika ülkelerine de önemli miktarda ihracat yapmaktaydılar. Ancak Osmanlı İmparatorluğu'nda dokumacılık merkezi olarak ilk akla gelen Bursa idi. Bursa 16. yüzyıldan başlayarak kazandığı önemi uzun süre muhafaza etmiş, hatta Bursa kumaşları Avrupa pazarlarında bile zaman zaman çok aranan mallardan biri olmuştur. Sergiye Bursa mamulü olan 300 kalemi aşkın mal gönderilmişti. Bunlar arasında hamam takımları, el havluları, yatak takımları, masa örtüleri, perdeler, futa denilen ipekli peştemal, entarilik için kullanılan ipek ve pamuk karışımı kutnular, elbise ve mobilyalık kadifeler, Bursa kemhası adını taşıyan ağır ipekli dokumalar, diba ve limalar, atlas kumaşları, parçası 115 kuruşa satılan ipekten mamul şark tipi elbiselik kumaşlar ile tanesi 17 kuruş olan ipek kravat ve çoraplar bulunuyordu. Bu kumaşların büyük bir kısmı İbrahim Usta ve Hacı Mustafa adlarına sergilenmişti ¹¹⁹. Yine Bursa'dan Salih Efendi'nin gönderdiği 200 parçalık eşyanın çoğunluğunu yazlık elbise ve gömleklik olarak kullanılan çizgili ve kareli ipekli dokumalar ile sayısı 50'ye yaklaşan daha sık dokunmuş ve Avrupa zevkine göre desenlenmiş kumaşlar meydana getiriyordu ¹²⁰. Osmanlı sanayiinde taşıdığı öneme binaen 19. yüzyılın ortasındaki Bursa dokumacılığına kısa bir göz atacak olursak, 1850'lerin başında şehirde buhar ve su gücü ile çalışan Avrupa'daki benzerleri gibi kurulmuş 14 ipek fabrikası mevcuttu. Ayrıca aynı cinsten Mudanya'da 2, Bilecik'de 3 ve Lefke'de bir imalathane vardı. Bu işyerlerinde işlenen ipeğin miktarı 55 000 kg. idi. Büyük kısmı Ermeni ve Rumlardan oluşan işçi sayısı da 1 700 civarındaydı ¹²¹. Bunlardan 20 kadarı fabrikaların sevk ve idaresinde görevlendirilmek üzere Fransa ve Avusturya'dan celbedilmiş işçi ve mühendislerdi. Bursa'da tül işleyen, saf veya karışık ipek dokuyan 150-200 kadar tezgâh vardı. Bu tezgâhlarda yılda 15 000 kg. ipek işlenmekte ve 12 000 parça tül dokunmaktaydı. Yılda 1 200 kg. ın üzerinde ipek işleyen 39-

¹¹⁸ Ayn. esr., s. 42.

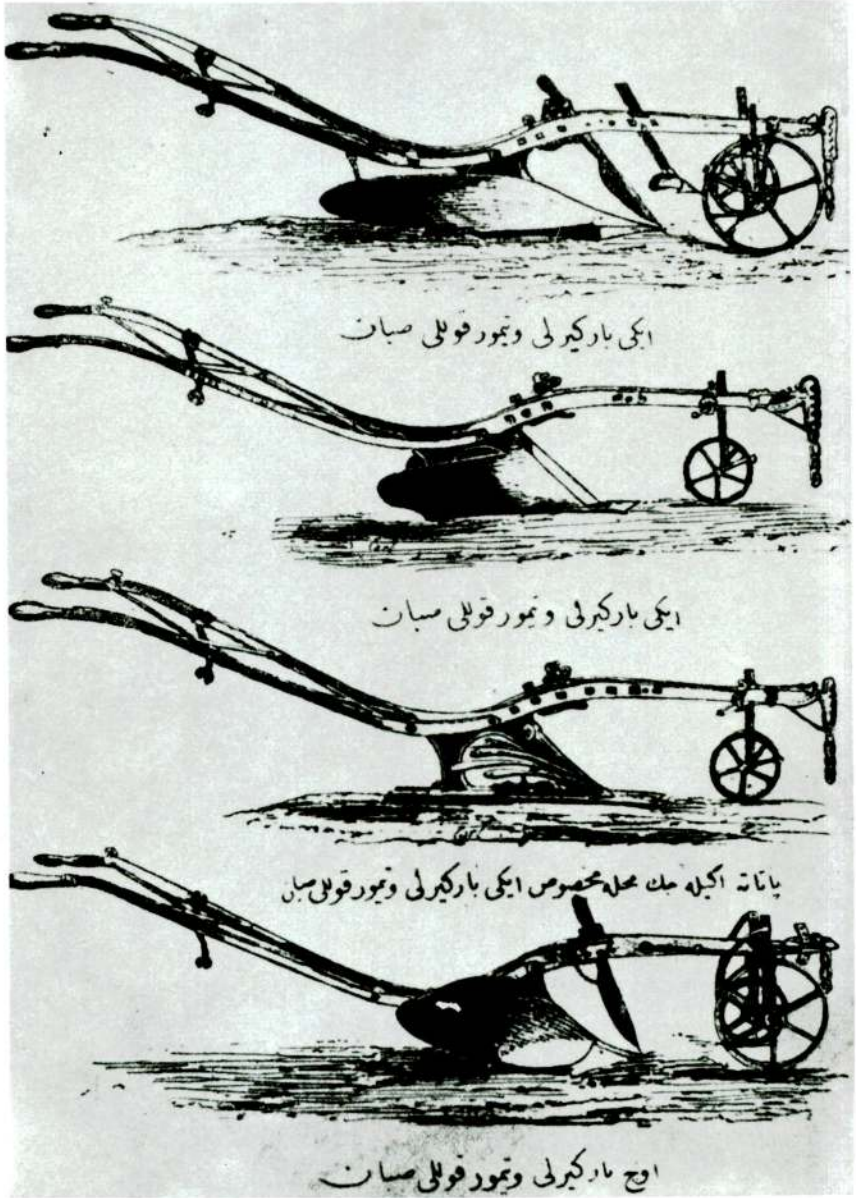
¹¹⁹ Ayn. esr., s. 39.

¹²⁰ Ayn. esr., s. 41.

¹²¹ X. Heuschling, ayn. esr., s. 162.

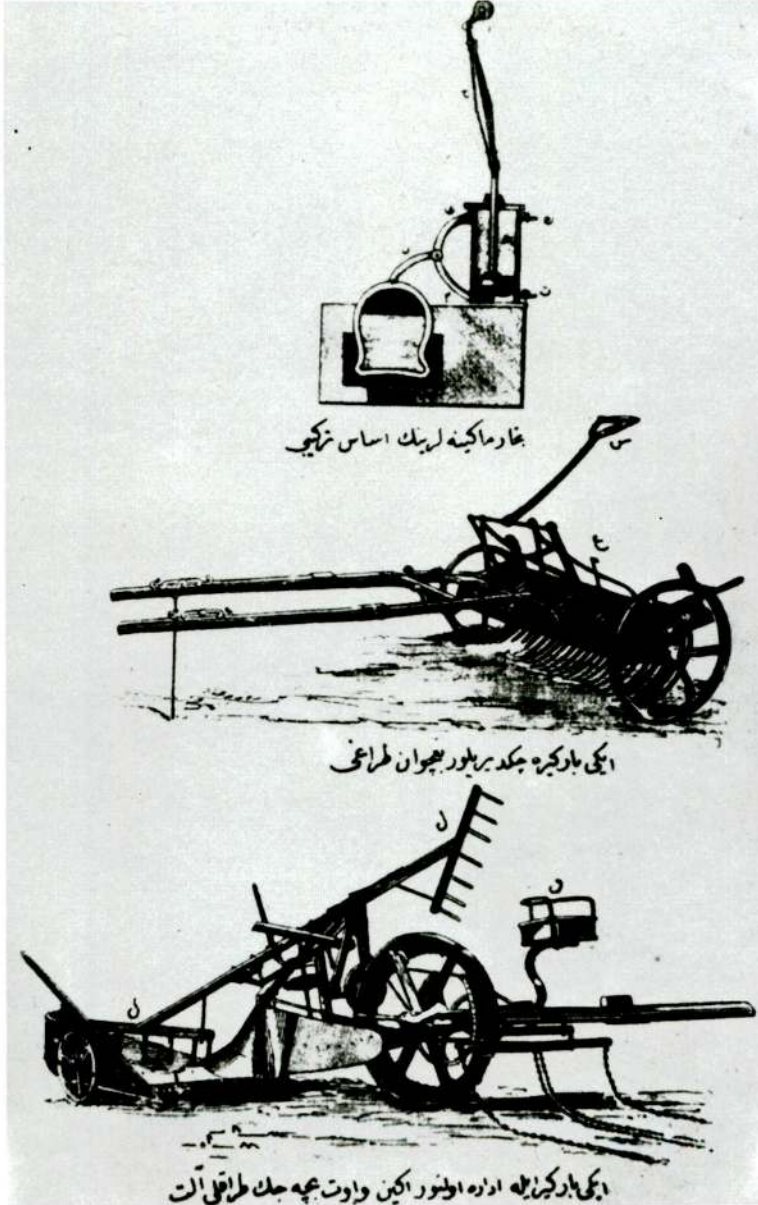

Sergi-i Umumi-i Osmani Binasının önden görünüşü
(Mir'at, Ramazan 1279)

Sergide teşhir edilen demir sabanlar
(Mir'at, Şevval 1279)

پامپا ماشین لیک اساس ترکیبی

ایکی بارکیزه جکد بر بلور حیوان طراعی

ایکی بارکیزه ادره اولنور اکین و اوت بجه جک طراعی آت

Sergideki ziraat aletlerinden bazıları
(Mir'at, Şevval 1279)

Rifat Önsoy

Sergide değıtılan madalyalardan bir kısmı¹

¹Madalya resimlerini temindeki yardımcıları için Sayın İbrahim Artuk'a teşekkür ederim.

40 tezgâhda da peştamal imal ediliyordu. Bunlardan sırmalılarının tanesi 120, sadelerinki de 50 kuruşa satılıyordu¹²².

Diğer bölgelerden gönderilmiş dokumalar arasında çoğu Amasya'dan Şerife Hatun adında bir Hanıma ait olan ipekten mamul düz, desenli ve sırmalı kadın kumaşları, Konyalı Hacı Mustafa'nın adını taşıyan çok sayıda yünlü ve pamuklu dokumalar, baş örtüleri ve çoraplar, Sofya ve Rodos'tan gönderilmiş kadın elbiseleri için kullanılan sarı ve beyaz ipekliler, yazlık pamuklu dokumalar, düz ve desenli erkek kumaşları ve nihayet İslimiye, Selânik, İzmir ve Filibe'den de yeleklik ince kumaşlar, baş örtüleri, yazmalar, renkli basma ve pazen, kadifeler, masa örtüleri, perdeler, yatak takımları ile iç çamaşırlardan oluşan 400 kalem eşya gönderilmişti¹²³.

Çeşitli şehirlere ait bu tekstil ürünlerinin yanında büyük bir kısmı İstanbul'dan gönderilmiş olan işlemlerde aynı derecede dikkati çekmekteydi. Bu işlemleri düz ipekliler üzerine altın ve gümüş pullar veya sırmadan yapılmış desenler teşkil ediyordu. Teşhir edilen işlemlerin önemli bir kısmı Mgr. Hassoun'un müdürü bulunduğu Ermeni Katolik Kız Mektebi talebeleri tarafından yapılmıştı. Diğerleri İstanbul işlemeci esnafının mamulü idi. Bunlardan bazılarının çeşit, gönderen ve fiyatı şöyleydi: Kırkor'a ait altın pullu işlemler 5 500 kuruş; Fenerli Agop Efendiye ait altın işlemler 800 kuruş; Hacı Mikail'e ait gümüş işlemler 2 200 kuruş; yine aynı kişiye ait altın işlemler 600 kuruş; ve nihayet Oğul Oğlu'na ait çiçekli ve ipekli işlemler 1000 kuruş¹²⁴.

Dokumacılığın önemli bir kolu olan halıcılık da geleneksel olarak bir ev sanayii şeklinde yapılıyordu. Halıcılık taşıdığı sanat değerinin yanında eskidenberi Türklerin ekonomik hayatında yer almış önemli bir faaliyetti. Uzun süre ihmâl edilen halı ticareti 19. yüzyılın ortasından itibaren gittikçe önem kazanmağa başlamıştır. Başlıca alıcı ülkeler İngiltere, Amerika ve Fransa idi. Halı İmparatorluğun birçok bölgelerinde dokunmakla birlikte daha kaliteli olanları Kandiye, Selânik, Niş, Sivas, Niğde, Konya, Maraş, Uşak, İzmir ve Haleb'de imal edilmekteydi¹²⁵. Müşterek bir takım özelliklere sahip Osmanlı halıları genellikle imal edildikleri bölgelere göre adlandırılmaktaydılar. Anadolu'da üretilen en yaygın halı çeşidi Türkmenler tarafından dokunan ve "yörük" adını taşıyan kaba halılardı¹²⁶. Umumi-

¹²² Ayn. esr., s. 165.

¹²³ Coup d'oeil général., s. 41.

¹²⁴ Ayn. esr., s. 42.

¹²⁵ X. Heuschling, ayn. esr., s. 159.

¹²⁶ Ayn. yer.

yetle yerli halk tarafından döşemede kullanılan bu halıların parçası 40-50 kuruşa satılıyordu. Gerek ihracat için söz konusu olan, gerekse saraylarda kullanılan kaliteli halılar Uşak'da imal edilmekteydi. Uşak halıları İzmir üzerinden ihraç edildiği için piyasada İzmir halıları olarak tanınıyordu. Bölgede faaliyet gösteren çok sayıdaki halı imalathaneleri arasında başta geleni 84 000 metre karelik yıllık üretim ile Hacı Halil Efendi'ye aitti. 1860'ların başında itibaren İngiliz sermayesinde Batı Anadolu hacılığına katılarak imal edilen halıları ihraç etmeğe başlamıştır¹²⁷.

Bölgenin diğer bir halıcılık merkezi Gördes idi. Burada İran modellerine göre üretim yapılmakla birlikte, Gördes halıları renk ve desen bakımından İran halılarına tercih edilmekteydi. Fiatları ise tane başına 400 ilâ 600 kuruş arasındaydı¹²⁸.

Başta Anadolu olmak üzere bu saydığımız halıcılık merkezlerinden sergiye 220 tane halı gönderilmişti¹²⁹. Bu nümunelerin 90 tanesi İmparatorluk Avrupası, 100 tanesi Anadolu, geri kalanları da diğer bölgelere aitti. Eski Türk ve İslâm motiflerine göre dokunmuş bu halıları sofa, yörük, sıralı ve seccade olarak dört grupta toplamak mümkündür. Uşak ve Kütahya taraflarında dokunan sofa halıları çok miktarda Uşak'ın iki büyük halı fabrikası müdürleri olan Hacı Halil efendi ve M. Schiffmann tarafından sergilenmişti¹³⁰. Piyasada İzmir halıları olarak işlem gören bu halılar gerek renk gerekse desen bakımından canlı bir görünüm arz etmekteydi. Hakim renkler açık kahverengi üzerine mavi, yeşil, sarı ve portakal rengi idi. Yörük halıları ise yün ve kıl karışımı olup, düşük kaliteliydi¹³¹. Aydın Vilayeti dahilinde oturan Türkmenler tarafından dokunan bu halılar, ucuzluğu dolayısıyla daha çok köylüler tarafından duvar ve taban örtüsü olarak kullanılmaktaydı. Sıralı veya çizgili olarak satışa arz edilen üçüncü grup halılar İmparatorluğun çeşitli eyaletlerinde dokunmakla birlikte teşhir edilenlerin üstün kalitelileri Şam'dan gönderilmişti. Zarif ve geometrik desenleri ile dikkati çeken Şam halılarındaki hakim renkler beyaz, mor, siyah, yeşil, kırmızı ve sarı idi¹³². Seccade adı geçen halılar içerisinde ebad bakımından en küçük olanıydı. Genellikle yatak önü, duvar ve namaz halısı olarak kullanılan seccadelerin en kalitelisi Saruhan'a aitti. Bunların fiati kalite,

¹²⁷ Ayn. esr., s. 160.

¹²⁸ Ayn. yer.

¹²⁹ Coup d'oeil général., s. 44.

¹³⁰ Salaheddin Bey, ayn. esr., s. 41; J. Grunzel, Berichte über die wirtschaftlichen Verhältnisse des Osmanischen Reiches, Wien 1903, s. 99.

¹³¹ Salaheddin Bey, ayn. esr., s. 42.

¹³² Coup d'oeil général., s. 44.

renk ve desenlerine göre 75 ilâ 500 kuruş arasında değişiyordu. Saruhan seccadelerini Halil Efendi tarafından sergilenmiş Uşak seccadeleri ile Resuloğlu Abdullah, Ethem Efendi, Yüzbaşı Mehmet Ağa ve Rusçuk'dan Ahmet Ağa'ya ait olanlar takip etmiştir. Bunlar gerek kalite, gerekse fiat bakımından Saruhan'inkilerden daha düşüktü¹³³. Diğer bölgelerden gönderilen halılar sırasıyla, Rusçuk'dan ortalama fiatı 200 kuruş olan seccadeler, Tirnova'dan fiatı 350 kuruşa sarı, kırmızı, yeşil, siyah ve mavi renklerin hakim olduğu sıralılar, Niş'den kırmızı desenli, satış fiatı 900 kuruş olan büyük taban halıları, Bosna'dan orta kalite ve büyüklükte fiatı 240 kuruş olan duvar ve döşeme halıları, Selânik'den mavi ton üzerine işlenmiş, kırmızı ve portakal renginin hakim olduğu, sanat değeri az, fiatları 750 ilâ 1300 kuruş arasında değişen büyük taban halıları idi¹³⁴. Buraya kadar yapılan açıklamalardan da anlaşılacağı üzere halıcılık Osmanlı İmparatorluğu'nda yaygın bir dokumacılık koluydu. Osmanlı halılarının kalite, desen ve renk açısından üstün olanlar Uşak, Kütahya ve Gördes gibi Batı Anadolu'da bulunan merkezlerde imal ediliyordu. Miktar bakımından da Batı Anadolu dokumacılığı bütün İmparatorluk üretiminin yaklaşık yarısını elinde bulundurmaktaydı.

Tarımın ayrılmaz bir kolunu teşkil eden hayvancılık sanayie ham madde sağlama bakımından büyük bir öneme sahiptir. Hayvancılığa dayalı sanayi sektörleri içerisinde en eski aynı zamanda en yaygın olan dericiliktir. Halıcılık sektöründe olduğu gibi dericilikte de üretim hem iç pazar ihtiyacını karşılamakta, hem de önemli miktarda ihraç edilmekteydi. Gerek hayvancılığın yaygın olması, gerekse debbâğlık maddeleri kestane, sumak, çam, meşe ve özellikle palamutun bol miktarda bulunması dolayısıyla debbâgat küçük iş kolları halinde İmparatorluğun hemen her tarafında icra ediliyordu. Uzun süre faaliyetini başarılı bir şekilde sürdürmüş olan Osmanlı debbâgat sanayii 19. yüzyılın ortalarından itibaren üretimde modern usullere geçilememesi, hayvanların bakımsızlığı gibi sebeplerle bir kriz devresine girmiştir. Buna rağmen İmparatorluğun muhtelif bölgelerinde imal edilen tabaklanmış sığır derisi, meşin ve sahtiyan gibi ürünler hâlâ eski özelliklerini korumaktaydı. Nitekim sergiye Trabzon, Musul, Amasya ve İstanbul'dan 120 adet tabaklanmış sığır derisi nünuneleri gönderilmişti¹³⁵. Genellikle pabuç imalinde kullanılan yaklaşık 500 adet renkli koyun ve keçi derisi nünuneleri Diyarbakır, Halep, Şam, Mekke, İzmir,

¹³³ Ayn. esr., s. 45.

¹³⁴ Ayn. yer.

¹³⁵ Coup d'oeil général., s. 125.

Saruhan, Kütahya, Sivas, Üsküp, Selânik, Filibe, Tırhala, Rusçuk, İstanbul ve Erzurum'daki çeşitli debbağhanelerde imal edilmişti¹³⁶. Hakim renkler kırmızı, sarı ve siyah olup, bunlardan kırmızı ve sarılar kadın, siyahlar ise daha çok erkek ayakkabıları yapımında kullanılıyordu. Teşhir edilen ayakkabı, potin ve terliklerin yaklaşık 2/3'ü İstanbul menşeli idi. İstanbul'daki dericilik tesisleri içerisinde önemlileri 1812'de tabakhane olarak işletmeye açılan Beykoz Deri Fabrikası ile 1856'da kurulan N. Teripo ve Mahdumları Fabrikasıydı. Sergide mamulleri dikkati çeken başka bir kuruluş da Beyoğlu Kışlası Kundura Atölyesi idi. M. Bernard adındaki bir yabancıнын yönetiminde faaliyet gösteren bu işyerinde Avrupa kalitesinde askeri potinler imal edilmekteydi. Bunlardan dört çifti sergiye gönderilmiş ve başta Padişah Abdülaziz olmak üzere ziyaretçilerin büyük takdirini toplamıştı¹³⁷. Sergideki diğer deri mamulleri arasında Vidin, Edirne, Maraş ve İzmir'den gönderilmiş silahlıklar, Filibe'den gönderilmiş fişeklik ile Erzurum'dan gönderilmiş tabanca ve bıçak kınları bulunuyordu. İzmir ve Konya menşeli keman yayları ise henüz istenilen kalitede değillerdi¹³⁸. Çeşitli bölgelerden gönderilmiş eyer ve at koşumları, bel kemerleri ve palaskalar, büyük kısmı İstanbul esnafı tarafından teşhir edilmiş terlik, bavul ve para cüzdanları ile deri elbiseler dikkati çeken eşyalar arasındaydı.

Sergide ilgi çeken pavyonlardan birisi de mahdut sayıda, fakat çoğu yabancı menşeli müzik aletlerinin teşhir edildiği pavyondur. Müzik aleti gönderen yedi kişiden altısı Osmanlı İmparatorluğu'nda ikamet eden ve müzik ile ilgili faaliyet gösteren yabancılar veya Osmanlı tebası gayri müslimlerdi. Bunlar M. Chateau Reymand, M. Commendinger et Balatti, Luigi Gambara, M. G. Macchi, M. de Pietra, M. G. Pelitti de Milan¹³⁹. M. Chateau Reynand eskidenberi İstanbul'da modern müzik aletleri imal ve ticaretiyle uğraşan bir kişiydi. Sergide keman başta olmak üzere çok sesli müzik aletleri teşhir etmişti. Ziyaretçilerin ençok ilgi duyduğu müzik aletleri piyanolardı. Bunlardan Fransız imalatı olan iki tanesi M. Commendinger et Balatti, bir tanesi de İstanbul'da akordiyon öğretmeni ve piyano tamircisi olarak faaliyet gösteren Luigi Gambara, Fransız F. Eleki Fabrikası mamulü bir diğeri de M.P. Macchi tarafından sergilenmişti¹⁴⁰. Müzik aletleri

¹³⁶ Ayn. yer.

¹³⁷ Ayn. esr., s. 129.

¹³⁸ Ayn. esr., s. 132.

¹³⁹ Ayn. Esr., s. 119.

¹⁴⁰ Ayn. esr., s. 121.

içerisinde sayıca en kalabalığını M.G. Pelitti de Milan'ın koleksiyonu teşkil etmiştir. İstanbul'da imalatçı olarak çalışan Pelitti de Milan genellikle askeri bandoya muzik aletleri temin ediyordu. Sergide korno bariton ve trampet gibi çoğu kendi imalatı aletleri teşhir etmişti¹⁴¹. Yerli muzik aleti yapımcıları sergide yeteri kadar temsil edilmemişlerdi. Sadece Salih Usta adında birisi sergiye altı adet ney göndermişti¹⁴².

1863 İstanbul Uluslararası Sergisi'nde tarım ürünleri ve dokuma mamullerinden sonra üçüncü büyük pavyon ateşli ve kesici silahlarla, ordu araç ve gereçlerine tahsis edilmişti. Teşhir edilen silahların büyük bir kısmı Tophane ve Zeytinburnu silah fabrikaları mamulüydü. Devletin kurduğu ilk tesislerden olan Tophane II. Bayazıt devrinde 1500'lerin ilk yıllarında savaş malzemesi imal etmek maksadıyla vücuda getirilmiştir. Artan ihtiyaçlara cevap verebilmek amacıyla bir yandan Tophane başta olmak üzere mevcut tesisler genişletilir ve modern makinalarla techiz edilirken, diğer yandan da bunlara yenileri ilâve edilmiştir. Bu cümleden olarak Abdülmecit zamanında Zeytinburnu askeri tesisleri kurulmuştur. Bu fabrikalarda her cinsten toplar dökülmekte, tüfek ve tabancalar yapılmakta ve mermiler imal edilmekteydi. Sergiye çeşitli çap ve marka 140 civarında ateşli silah gönderilmişti¹⁴³. Bunlar arasında: 1. Zeytinburnu Silah Fabrika'sından 4 adet top, 3 adet obüs veya havan topu, 50 adet süvari ve piyade tüfeği ile tabanca, 2. Tersane fabrikalarından bir adet kundaklı bronz donanma topu, 50 adet filinta ve deniz piyade tüfeği ile çeşitli tipte tabancalar, 3. Darphane Teknikeri M. Waren tarafından geliştirilmiş üç yeni tüfek modeli ve 4. özel imalathaneler tarafından gönderilmiş 60 adet çeşitli tüfek ve tabancalar bulunuyordu.

Kılıç, kama, süngü, kanca, mızrak ve ok gibi kesici ve delici silahların sayısı ise ateşli silahlarınkinden az değildi¹⁴⁴. 100 adet Türk ve Prusya tipi kılıç İstanbul'daki atölyelerden, 200 adet kılıç, kama, kanca ve mızrak Erzurum, Bursa ve Trabzon başta olmak üzere İmparatorluğun çeşitli bölgelerinden gönderilmişti.

Adı geçen silahlar arasında şayanı dikkat olana Zeytinburnu Fabrikası mamulü yivli top nümuneleri idi. Bunlardan Armstrong'unkiler gibi 14 yivli ilk toplar daha 1840'larda Hafız Paşa'nın Müdürlüğü sırasında imal edilmişti¹⁴⁵. Osmanlı topçusu tarafından kullanılan on yivli bronz toplarda

¹⁴¹ Ayn. esr., s. 123.

¹⁴² Ayn. esr., s. 124.

¹⁴³ Ayn. esr., s. 111.

¹⁴⁴ Salaheddin Bey, ayn. esr., s. 157.

¹⁴⁵ Ayn. yer.

aynı şekilde Zeytinburnu fabrikalarında dökülmekteydi. Yine aynı fabrika mamulü olarak sergide İngiliz ve Fransız sistemine göre imal edilmiş Karabina tüfekleri, Miralay Fazıl Bey tarafından geliştirilmiş küçük çaplı savunma tüfekleri, miğfer ve çelik zırhlar yer almıştır.

Gerek İstanbul gerekse taşrada faaliyet gösteren özel silah imalatçıları da sergiye eski Türk tipi işlemeli tüfek ve tabancalar göndermişlerdi. Bu cümleden olarak İstanbul esnafından Derviş Mehmet adına 1 500 kuruş değerinde bir tüfek, Hacı Ali adına 6 000 kuruş değerinde altın ve gümüş işlemeli Avrupa'daki benzerlerine göre imal edilmiş bir tüfek, Hacı Baba adına on bir adet tabanca ve dört kanca, Mığırđıç Melchonian adına da Prusya tipi süslemeli kılıçlar teşhir edilmişti¹⁴⁶. Sergide İslimiye'den de uzun namlulu geniş dipçikli eski Türk modeli ve 450 kuruş değerinde bir tüfek yer almıştı. Trabzon'dan gönderilen nünuneler arasına ise fişeklik, av elbiseleri, tüfek ve çok sayıda tabanca bulunuyordu¹⁴⁷.

Gerek devlet fabrikalarında gerekse özel atölyelerde imal edilen bu silahlar büyük takdir toplamıştı. Ne var ki 1860'lardan itibaren gelişen silah sanayii Osmanlı ordusunu geniş ölçüde dışa bağımlı kılmıştır.

Konunun kısa bir değerlendirilmesi yapılacak olursa; eski önemini kaybetmekte olan Osmanlı sanayi henüz ülkenin ihtiyacını karşılayabilecek durumdaydı. Dokumacılık başta olmak üzere bazı sanayi mamulleri çeşit, renk, desen ve hatta kalite bakımından Avrupa'daki rakipleriyle rahatça rekabet edebilecek güçteydi. Büyük ölçüde iç pazar ihtiyacını karşılamaya yönelik olan Osmanlı sanayii bazı istisnalarla eski usul ve metotlarını muhafaza etmekteydi, yani üretim el emeğine dayanıyordu. Bu durum yaklaşık bir asırdan beri makinalı üretim yapmakta olan Avrupa ile rekabette İmparatorluğun aleyhine tezahür edecek önemli bir faktör olmuştur. İmparatorlukta makinalı üretime geçilemeyişin belli başlı sebepleri ise sermaye yetersizliği, sanayi kuruluşlarını destekleyecek finansman müesseselerinin yokluğu, alt yapı tesislerinin yetersizliği ve kaliteli eleman yokluğu idi.

Sergi-i Umumi-i Osmani'nin yabancı ülkelerden gönderilen makina ve alatlerin teşhirine tahsis edilen kısmı da zamanında tamamlanamayınca, bir buçuk aylık bir gecikmeyle 13 Nisan 1863 Cuma günü açıldı¹⁴⁸. Bu kısımda İngiltere, Fransa ve Avusturya-Macaristan'dan gelen alet ve makinalar ile aynı cinsten yerli mamullere yer verilmişti. Teşhir edilen alet ve makinaların

¹⁴⁶ Coup d'oeil général., s. 115 v.d.

¹⁴⁷ Ayn. esr. s. 116.

¹⁴⁸ A. Giz, 1863 İstanbul Sergisi.

kullanılışını izah etmek, tecrübelerini yapmak üzere Fransa'dan mühendis ve tekniker celbedilmişti¹⁴⁹. Bu alet ve makinaların ekseriyetini İngiliz ve Fransız ziraat alet ve makina fabrikalarının gönderdiği tek ve çift demirli pulluklar, harman makinaları, dövenler, tırpanlar, değirmenler, süt sağma makinaları, pamuk temizleme ve balya makinaları, tek ve çift tekerlekli el arabaları, sulama motorları gibi ziraat makina ve aletleri, tekerlekli yangın tulumbaları, Viyana menşeli bıçkı, keser, çekiç, testere, rende, törpü, bıçak, terazi, kantar ve para kasaları teşkil ediyordu. Aynı bölümde teşhir edilen yerli eşyalar ise dokuma tezgâhları ile çeşitli iş kollarında kullanılan alet ve edavattan ibaretti¹⁵⁰. Adı geçen alet ve makinalar arasında şayanı dikkat olanı ziraat aletleriydi. Bunların başında İngiliz kuruluşu olan Ransomes et Sims firması tarafından gönderilmiş tek ve çift bıçaklı demir pulluklar gelmekteydi. Bunlar kaliteli fakat kullanımı zor ve pahalıydı. Buna karşılık E. Ganneron sabanları ağaçtan mamul, kullanılışı kolay, tamiri basit ve fiatı Osmanlı köylüsünün sınırlı alım gücüne daha uygundu¹⁵¹. Sergiye en çok gönderilen ziraat makinalarından bir diğeri de harman makinalarıydı. Bunlardan çalıştırılması basit ve taşınması kolay iki tanesi Ransomes et Sims ve Garret et Fils firmaları tarafından teşhir edilmişti. Ransomes et Sims makinalarının günlük kapasitesi 3 000 demet, biraz daha küçük olan Garret et Fils makinalarının kapasitesi ise 2200-2400 demet idi¹⁵². İlk ikisine nazaran daha ucuz ve ülke şartlarına daha uygun bir başka harman makinası da Paris'te meskun M.E. Ganneron firması tarafından gönderilmişti. Sergideki diğer makinalar İngiliz M.M. Wallis, Haslam et Steevens fabrikaları mamulüydü¹⁵³.

M. E. Ganneron firması sergiye en çok alet ve makina gönderen kuruluşların başında gelmekteydi. Bu firmanın mamulü olan diğer bir aletde yayıktı. Sergilenen çeşitli yayıkların hacimleri 4 ilâ 40 litre arasında değişiyordu. Ortalama yağ üretim süresi 15 dakika idi¹⁵⁴.

Yine aynı firma tarafından sergiye hububat temizlemekte kullanılan elek de gönderilmişti. Ancak daha kaliteli elekler Garret et Fils firması tarafından sergilenmişti¹⁵⁵. Ganneron firması mamulü olan mısır kırma

¹⁴⁹ Tercüman-ı Ahval, 23 Şevval 1279, No. 321; Ceride-i Havadis, 9 Şevval 1279, No. 1136.

¹⁵⁰ Tasvir-i Efkar, 7 Cemâziyelâhır 1279, No. 45; Mecmua-i Fünun, Şevval 1279, No. 10.

¹⁵¹ Coup d'oeil général., s. 136.

¹⁵² Ayn. esr., s. 138.

¹⁵³ Ayn. esr., s. 139.

¹⁵⁴ Ayn. esr., s. 140.

¹⁵⁵ Ayn. esr., s. 142.

makinalar ise metal ve ağaçtan olmak üzere iki çeşitti. Metalden mamul olanlar 660, ağaçtan mamul olanlar 330 kuruşa satılmıştır¹⁵⁶. Sergide un değirmeni modelleri de teşhir edilmişti. Çeşitli Fransız firmaları tarafından geliştirilmiş olan bu modeller içerisinde dikkati çeken Ganneron firması tarafından gönderilenlerdi. Bu değirmenlerden en küçüğü saatte 20 kg. hububat öğütecek kapasitedeydi¹⁵⁷.

Sergideki diğer aletler arasında çoğu Fransız ve İngiliz firmalarına ait olan küçük baş hayvanların kulaklarına işaret koymakta kullanılan makinalar, ot kıyma ve pamuk balyalama makinaları bulunuyordu. Şüphesiz sergideki eşyaların en önemlileri İngiliz ve Fransız menşeli motorlardı. Motorlar sabit ve hareketli olmak üzere iki cinsti. Bunlardan birincisi, yani 30 beygir gücünde silindir motorlu buhar makinası, M. Thouzery'nin Dolap Dere'deki atölyelerinde tekstil fabrikalarında kullanılmak üzere ithal edilmişti. Buna benzer aynı güçteki diğer iki makina M. Deck ve M. Penant adındaki kişiler tarafından sergilenmişti¹⁵⁸.

Sergide yedi beygir gücündeki hareketli motorlar ise, ikisi Fransız ve ikisi İngiliz yapısı olmak üzere dört adetti. Bunlar Ransomes et Sims, R. Garret et Fils, M. Ganneron ve M. Durenne firmaları tarafından gönderilmişti, İngiliz motorları 30 294, aynı güçteki Fransız motorları da 29 920 kuruşa satılmıştır¹⁵⁹.

Yukarıda kısaca özetlenen alet ve makinalara , Osmanlı İmparatorluğu'nda ilk defa teşhir edilmeleri sebebiyle büyük ilgi gösterilmiştir. Nitekim bu konuda Tasvir-i Efkâr'da yayınlanan bir makalede "Avrupa emtiasının revâci Memâlik-i Osmaniyye ma'mulâtını adeta küşe-i nisyanı bırakmış" denilmektedir¹⁶⁰.

Sergi Pazar, Pazartesi, Salı, Perşembe ve Cuma günler erkeklere, Çarşamba ve Cumaertesi günleri de kadınlara açıktı¹⁶¹. Giriş ücretleri başlangıçta Cuma ve Cumaertesi günleri için 6 diğer günler için 3 kuruş olarak tesbit edilmişti. Sonraları daha çok kimsenin sergiye gezebilmesini sağlamak amacıyla düşürülmüştür. Civar vilayet ve kasaba halkına sergi açık kaldığı sürece İstanbul'a gidiş-gelişlerinde indirimli tarife uygulanmıştır. Nitekim İzmit halkının sergiye gösterdiği ilgi üzerine vapur

¹⁵⁶ Ayn. yer.

¹⁵⁷ Ayn. esr., s. 143.

¹⁵⁸ Ayn. esr., s. 146.

¹⁵⁹ Ayn. esr., s. 148.

¹⁶⁰ Tasvir-i Efkâr, 8 Şevval 1279, No. 79.

¹⁶¹ Ceride-i Havadis, 5 Şaban 1279, No. 1128.

ücretlerinde yüzde 50'ye yakın bir indirim yapılmıştır ¹⁶². Bundan başka halkı sergiye celbedebilmek maksadıyla eğlence ve dinlenme yerleri açılmış, Cuma ve Cumaertesi günleri "Asâkir-i Nizamiyye-i Şahane Muzikası" tarafından halka konserler verilmiştir ¹⁶³.

Sergi-i Umumi-i Osmanî Avrupa'da büyük ilgi uyandırmıştır. Başta Viyana olmak üzere çeşitli Avrupa şehirlerinden aralarında gazeteci, iş adamı ve fabrikatörlerinde bulunduğu gruplar sergiyi gezmek üzere İstanbul'a gelmişlerdir. Bunlar aynı zamanda İmparatorluğu toplu halde gelen ilk turist kabileleri idi. 1863 Nisanı başlarında gelen 142 kişilik grubu 450 kişilik başka bir grup takib etmiştir ¹⁶⁴. Sonuncular İstanbul'da beş gün kaldıktan sonra İzmir'e geçerek oradanda memleketlerine dönmüşlerdir. Aynı tarihlerde Triyeste üzerinden gelen Viyanalı bir grup ise iki gün sergiye geldikten sonra İstanbul ve Boğazları görmek maksadıyla daha bir süre İstanbul'da kalmıştır. Kfile mensupları bu seyahat esnasında kişi başına 2 250 kuruş harcamışlardır ¹⁶⁵. 25 kişilik bir İngiliz kfilesi ise Nisan sonlarında İstanbul'a gelmiştir ¹⁶⁶. Fransız ve İngiliz iş ve sermaye çevreleride sergiye yakın ilgi göstermişlerdir. Nitekim Nisan ortalarında Parisli fabrikatör ve iş adamlarından oluşan 10-15 kişilik bir grup sergiyi gezmek, siparişler almak ve Osmanlı İmparatorluğu'nda üretilen malları yakından görmek amacıyla İstanbul'a gelmiştir ¹⁶⁷.

Fransız, İngiliz ve Avusturya gazeteleri de sütunlarında sergiye geniş yer ayırmıştır. Sergi hakkında daha geniş ve sağlıklı bilgi alabilmek amacıyla Fransız gazetecileri tarafından Valser (?) adında birisi İstanbul'a gönderilmiş, Times gazetesi de sergi açık kaldığı müddetçe İstanbul'da bir muhabir bulundurmıştır ¹⁶⁸.

Sergide başarılı üreticilere verilecek ödülleri tesbit etmek üzere, üst komite tarafından her pavyon için bir jüri teşkil edilmiştir. Jüriler 1.7.10.11. pavyonlar için yedişer, 2.4.5.6.8.9.12. ve 13. pavyonlar için beşer kişiden oluşuyordu. Ziraat alet ve makinaların sergilendiği 3. pavyon için ise yerli ve yabancıardan müteşekkil karma bir jüri kurulmuştur.

¹⁶² Tercüman-ı Ahval, 17 Zilhicce 1279, No. 341; A. Giz, 1863 İstanbul Sergisi.

¹⁶³ Ceride-i Havadis, 11 Ramazan 1279, No. 1133.

¹⁶⁴ Ceride-i Havadis, 22 Şevval 1279, No. 1138.; Tercüman-ı Ahval, 23 Şevval 1279, No. 321.; O. N. Ergin, ayn. esr., s. 738.

¹⁶⁵ Tercüman-ı Ahval, 27 Şevval 1279, No. 323.

¹⁶⁶ Ceride-i Havadis, 8 Zilkade 1279, No. 1140.

¹⁶⁷ Ceride-i Havadis, gurre-i Zilkade 1279, No. 1139.

¹⁶⁸ Ayn. yer.; Tercüman-ı Ahval, 6 Ramazan 1279, No. 302.

Yapılan değerlendirme sonunda Halep eşyasını teşhire memur Şeyh Mustafa Efendi, Beyrut eşyasını teşhire memur Abdülkadir Efendi, Şam eşyasını teşhire memur Abdülkadir Efendi, Diyarbekir eşyasının teşhire memur Abraham, Bağdat eşyasını teşhire memur İskender, Yanya eşyasını teşhire memur Kosto Piço, Halepli iş adamlarından Anton Zatti ve M. Donato, Dersaadet eşyasını teşhire memur Dr. Filori beşinci mecidiye nişanına lâyık görülmüştür¹⁶⁹. Yabancı firmalardan Ransomes, Garret et Fils, Ganneron ile mühendis ve teknikerlerde muhtelif mecidiye nişanlarıyla taltif edilmişlerdir¹⁷⁰.

Sergi kapanmadan kısa bir süre önce Avrupa'dan gönderilen makina ve aletlerin Serdar-ı Ekrem Ömer Paşa'nın Küçük Çekmece civarındaki çiftliğinde Sadrazam Fuad Paşa ve diğer devlet ileri gelenlerinin önünde tecrübesi yapıldı. Neticede bu makina ve aletler çok faydalı bulunarak, ülke ziaratının gelişmesi için bunların İmparatorluğu temininin gerekli olduğu kanaatine varıldı¹⁷¹.

Sergi yaklaşık beş ay açık kaldıktan sonra 1863 Temmuzunun sonunda kapandı. Serginin açık kaldığı bu müddet zarfında 100-150 000 kişi tarafından ziyaret edildiği tahmin edilmektedir. Hasılat da 450 000 kuruş civarında olmuştur ki bu meblağ bütün masrafların ancak 1/5'ni karşılayabilmiştir. Aradaki fark Padişah Abdülaziz tarafından kapatılmıştır¹⁷². Teşhir edilen eşyanın büyük bir kısmı satılmıştır. Kalanlar ise sahiplerince belirlenen fiata devlet tarafından satın alınarak bedelleri kendilerine gönderilmiştir.

Bu açıklamalardan sonra serginin bir değerlendirilmesi yapılacak olursa denilebilir ki, daha önce Avrupa'da açılan sergiler örnek alınarak tertip edilen Sergi-i Umumi-i Osmani beş ay gibi uzun bir süre açık kalmış, bu müddet zarfında yerli ve yabancılardan oluşan kalabalık bir topluluk tarafından gezilmiş, İstanbul yoğun bir ticarî ve turistik faaliyete sahne olmuştur. Sergide İmparatorluğun çeşitli bölgeleri ve bazı yabancı

¹⁶⁹ Başbakanlık Arşivi, irade-i dahiliye 34 647.

¹⁷⁰ Ayn. yer.

Sergiye emeği geçen kişiler de ödüllendirilmişlerdir. Bunlardan Meclis-i Valâ Azası Nazım Bey'e ikinci mecidiye, Azmi Bey'e Dersaadet Memuru Abdüllatif Efendi'ye, görevlilerden Mösyö Alberti, Mösyö Henri, Mösyö Baltacı Aristide, Mösyö İspirid ve Mısırlı Sarraf İbrahim Bey'e üçüncü mecidiye, Mimar Bourgeois; Taşra eşyasını muhafazaya memur Anzavur Efendi, ve Sergi Sandık Memuru Kılıççızade Agop Efendi'ye dördüncü mecidiye, sergide asayiş sağlama görevli birliğin Binbaşısı İzzet Ağa'ya beşinci mecidiye nişanı verildi (BA. irade-i dahiliye 34 647).

¹⁷¹ O. N. Ergin, ayn. esr., s. 738; Ceride-i Havadis, 10 Safer 1280, No. 1151.

¹⁷² Tercüman-ı Ahval, 10 Safer 1280, No. 364.

lkelerinden gönderilmiş yaklaşık on bin kalem ürünü ilk defa bir arada görmek mümkün olmuştur.

Teşhir edilen ürünlerin çeşit ve kalitesi, İmparatorluğun, geniş ham madde kaynakları olan, sanayi bakımından kendi kendine yetebilecek güce sahip, verimli toprakları bulunan bir ülke olduğunu göstermiştir. Bu sergi sayesinde o zaman kadar ithal edilen bazı malların yerli kaynaklardan karşılanabileceği anlaşılmış, İmparatorluğun bazı bölgelerinde yetişmeyen veya sıkıntısı çekilen ürünlerin diğer bygelerden temin edilebileceği grlmştir. Bazı bölgelerde üretilen mallarında ıslaha muhtaç olduğu müşahede edilerek bunlara ilgililerin dikkati çekilmiştir. Sergiye gelen esnaf, sanatkr ve iş adamları birbirleriyle tanışmış ve devlet ricaliyle yatıkları görüşmelerde sorunlarını dile getirmek fırsatını bulmuşlardır.

Serginin Osmanlı İmparatorluğu'nun yabancı devletlerle ticarî ilişkisi açısından taşıdığı öneme gelince, sergide Avrupa alet ve makinalarında teşhiriyle aramızdaki teknik mesafenin büyüklüğü yakından grlmştir. Sergi dolayısıyla yabancı basın tarafından Avrupa kamu oyunun dikkati Osmanlı İmparatorluğu'na çekilmiş, bunun neticesinde bir çok ziyaretçi ve iş adamı İstanbul'a gelmiştir. Bazı yerli mallar için yabancı ülkelerde pazar bulma şansı doğarken, Avrupa alet ve makinalarının Osmanlı İmparatorluğu'nda isdihdam edileceği anlaşılmıştır.

Netice olarak serginin hedefine ulaşmış olduğu, yerli ve yabancı ürünlerin tanıtılmasına önemli katkıda bulunduğu söylenebilir.

